

Jezična i pravopisna norma na Obzorovim stranicama 1914. godine

Curić, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:661538>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti i povijesti

Ana Curić

Jezična i pravopisna norma na *Obzorovim*

stranicama 1914. godine

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jadranka Mlikota

Osijek, 2017.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Katedra za suvremeni hrvatski jezik
Diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti i povijesti

Ana Curić

**Jezična i pravopisna norma na *Obzorovim*
stranicama 1914. godine**

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, polje filologije, grana kroatistike

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jadranka Mlikota

Osijek, 2017.

SADRŽAJ

1. UVOD	5
2. HRVATSKI JEZIK OD SREDINE DO KRAJA 19. STOLJEĆA: POBJEDA VUKOVSKJE PRAVOPIŠNE I JEZIČNE KONCEPCIJE	6
3. GRAMATIKOGRAFSKI RAD TOMISLAVA MARETIĆA	13
3.1. <i>Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika</i>	14
4. HRVATSKA FONOLOŠKA PRAVOPIŠNA NORMA	19
4.1. <i>Hrvatski pravopis</i>	20
5. JEZIČNA NORMA NA <i>OBZOROVIM</i> STRANICAMA 1914. GODINE	24
5.1. Fonologija	24
5.1.1. Glasovne promjene	24
5.1.1.1. Ispadanje/gubljenje suglasnika	24
5.1.1.2. Jednačenje suglasnika po zvučnosti	26
5.1.1.3. Jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe	26
5.2. Morfologija	27
5.2.1. Imenički genitiv množine	28
5.2.2. Sinkretizam nastavaka u dativu, lokativu i instrumentalu množine	28
5.2.3. Zanaglasni akuzativ jednine osobne zamjenice <i>ona</i>	29
5.2.4. Raspored navezaka u zamjениčko-pridjevnoj sklonidbi	31
5.2.5. Glagolski oblici – futur I. i futur II.	32
5.3. Sintaksa padeža – prijedlozi <i>protiv</i> i <i>prema</i>	33
6. PRAVOPIŠNA NORMA NA <i>OBZOROVIM</i> STRANICAMA 1914. GODINE	36
6.1. Slovna rješenja: <i>lj, nj</i> i <i>dž</i>	36
6.1.1. Bilježenje odraza jata	37
6.1.2. Samoglasni /r/	38
6.1.3. Dvoslovi <i>dj</i> i <i>gj</i>	38
6.2. Veliko početno slovo	39

6.2.1.	Vlastita imena.....	39
6.2.2.	Pridjevi nastali od vlastitih imena	42
6.3.	Pisanje tuđica	43
7.	ZAKLJUČAK	46
8.	LITERATURA	48
9.	IZVORI.....	49
10.	PRILOZI.....	50

SAŽETAK

U radu se opisuje jezična i pravopisna norma na *Obzorovim* stranicama 1914. godine s obzirom na to da je početak 20. stoljeća obilježen smjenom filoloških škola, zagrebačke škole školom hrvatskih vukovaca. Nakon pregleda izrazitijih obilježja navedenih filoloških škola, opisuju se rad dvaju reprezentativnih jezikoslovaca škole hrvatskih vukovaca, Tomislava Maretića i Ivana Broza, prema čijim se djelima i usmjeravao hrvatski jezični standard krajem 19. stoljeća. Naposljetku se na primjerima iz dnevnih novina *Obzor* iz 1914. godine potvrđuje jezična i pravopisna praksa u prvim desetljećima 20. stoljeća.

Ključne riječi: hrvatski književni jezik, hrvatski vukovci, Tomislav Maretić, Ivan Broz, *Obzor*

1. UVOD

Tema diplomskog rada analiza je jezika dnevnih novina *Obzor* iz 1914. godine. Na dvadeset i pet brojeva novina (koliko je izdvojeno za istraživanje) analizirat će se jezična i pravopisna praksa prvih godina 20. stoljeća.

Rad je podijeljen u dva dijela: teorijski dio i istraživački dio. Teorijski dio započinje opisom hrvatskoga jezika od sredine pa do kraja 19. stoljeća. Navode se povijesni događaji, političke, društvene i kulturne prilike koje su utjecale na razvoj hrvatskog književnog jezika toga doba. Zatim se piše o jezičnim prilikama i jezičnim filološkim školama (riječkoj, zadarskoj i zagrebačkoj) koje u to vrijeme djeluju na hrvatskom području te o pojavi nove filološke škole sljedbenika srpskog jezikoslovca Vuka Stefanovića Karadžića, tzv. školi hrvatskih vukovaca. U radu se opisuju razlike u jezikoslovnim i pravopisnim pitanjima između zagrebačke filološke škole i hrvatskih vukovaca te uspon i konačna pobjeda jezikoslovaca vukovske prakse. Navode se najvažniji jezikoslovci iz redova hrvatskih vukovaca: Tomislav Maretić i Ivan Broz te opisuje njihov rad i temeljna djela: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* i *Hrvatski pravopis*.

U istraživačkom dijelu opisuje se najprije u potpoglavljima jezična norma *Obzora* iz 1914. godine. Istraživanje se provodi prema razlikama između jezične norme zagrebačke škole i škole hrvatskih vukovaca navedene u knjizi Sande Ham *Povijest hrvatskih gramatika*. Za svaku istraženu jezičnu razinu navedeni su primjeri iz novina i kratak zaključak o jezičnoj normi. Istraživanje o pravopisnoj normi provedeno je prema četvrtom izdanju pravopisa *Hrvatski pravopis* Ivana Broza koje je priredio Dragutin Boranić.

2. HRVATSKI JEZIK OD SREDINE DO KRAJA 19. STOLJEĆA: POBJEDA VUKOVSKJE PRAVOPISNE I JEZIČNE KONCEPCIJE

Jezič je svojina kolektiva, sredstvo komunikacije među ljudima koje pojedinac neposredno ostvaruje govorom. Svaki jezik ima svoju normu i kodifikaciju, a kako bi se pojedini jezik upoznao, potrebno je navedeno usvojiti. Jezične norme nameće kolektiv. Pojedinac utječe na jezične norme samo onda kada kolektiv usvoji izmjenu pojedinca. Prema shvaćanju većine lingvista jezik je sustav organiziranih znakova koji izražavaju ideje, a ti su znakovi međusobno tako povezani da vrijednost jednog znaka biva uvjetovana prisutnošću ostalih. Jezik je i stabilan i elastičan što podrazumijeva to da je osnova jezika nepromjenjiva, ali i to da se jezik mijenja i obogaćuje u skladu s vremenom i potrebama u *svom duhu* (Jonke, 1971: 9 – 11). Promjenama tijekom vremena bio je podložan i jezik Hrvata, posebice u 19. stoljeću¹ te prijelazu iz 19. u 20. stoljeće kada se u sukobu filoloških škola priključuju i hrvatski vukovci.

Na takvu jezičnu situaciju velikim je dijelom utjecalo političko, kulturno i društveno stanje u kojemu su se nalazile hrvatske zemlje u drugoj polovici 19. stoljeća. Hrvatska je bila u sastavu Austro-Ugarske Monarhije gdje je izričito provođen apsolutizam te centralistička politika prema Beču. Nije bilo političke vlasti, a zbog policijske svesti i cenzure nije bilo ni slobode izražavanja. Jedino glasilo koje je izlazilo bile su *Narodne novine* urednika Ljudevita Gaja i suradnika Dimitrija Demetera, no i one su postale glasilo Beča. Od sredine 19. stoljeća stanje se u Austro-Ugarskoj Monarhiji mijenja. Pod pritiskom sve veće nacionalne svijesti naroda koji su priključeni u Monarhiju, ali i drugih prilika poput gospodarske krize, državnog bankrota te neuravnoteženog proračuna, car Franjo Josip I. izdaje *Listopadsku diplomu*² kojom krunskim zemljama vraća ustav i osniva zemaljske sabore te prekida devetogodišnju vladavinu apsolutizma. No zbog snažnog otpora federalista, posebice Mađara i austro-njemačkih centralista koji su kritizirali novonastalo stanje, car donosi *Veljački patent* kojim revidira *Listopadsku diplomu* na način da sužava ovlasti zemaljskih sabora (Heka, 2011: 253

¹ Cijelo se 19. stoljeće može podijeliti na tri razdoblja. Prvo razdoblje (prva tri desetljeća) nastavlja se na zbivanja iz 18. stoljeća, drugo razdoblje (od tridesetih do pedesetih godina) referira se na ilirski pokret, a posljednje razdoblje (od pedesetih godina pa do kraja stoljeća) obilježeno je sukobima filoloških škola (riječke, zadarske i zagrebačke filološke škole) (Samardžija, 2004: 168 – 169).

² *Listopadsku diplomu* izdao je 20. listopada 1860. godine car Franjo Josip I. Tim je ustavnim dokumentom car predvidio središnja i zemaljska tijela za krunske zemlje (sabor) te Carevinsko vijeće u Beču sastavljeno od 100 članova u kojemu će biti uključeni i vijećnici iz Hrvatske i Ugarske te u kojem će raspravljati o zajedničkim poslovima (Heka, 2011: 364).

– 254). Na položaj hrvatskog jezika unutar Monarhije posebno je utjecala *Hrvatsko-ugarska nagodba*³ koja je sklopljena 1868. godine. Njome su jasno odvojeni autonomni i zajednički poslovi između Hrvatske i Ugarske te kao službeni jezik na hrvatskom području biva postavljen hrvatski jezik⁴ (Heka, 2011: 365).

Nakon što je proglašen službenim i nakon što se proširio na sva područja javnog života, jezik se susreo s drugim problemima, ponajprije dostizanjem društveno potrebnog stupnja višefunkcionalnosti. Bilo je potrebno popuniti razne jezične praznine, posebice u stručnom nazivlju za znanost, pravno, željezničko i domobransko (vojno) nazivlje.⁵ Znanstvenom poučavanju i usustavljanju jezika išlo je u prilog i osnivanje *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 1866. godine, ali i drugi povijesni, politički i društveni događaji poput izdavanja glasila u svim hrvatskim zemljama na hrvatskom jeziku, pobjeda Narodne stranke u Dalmaciji 1870. godine i izjednačavanje hrvatskoga jezika s talijanskim u Dalmatinskom saboru, Kvaternikova buna 1871. godine, banovanje Ivana Mažuranića za kojega je uvedeno obavezno školovanje, te otvorenje Zagrebačkog sveučilišta (Samardžija: 2004: 135 – 136).

Za jezik je posebice bila važna 1850. godina kada je potpisan tzv. *Bečki književni dogovor*.⁶ Do tad su se jezične politike vodile u Zagrebu, središtu kulturnog i književnog života gdje su se ideje iliraca i primjenjivale. No, u pitanje dolazi realizacija ideja iliraca – shvatili su nerealnost svojih koncepcija o jezičnom i književnom ujedinjavanju svih južnih Slavena, stoga se aktualizira pitanje stvaranja zajedničkoga jezika Hrvata i Srba kojima je zajednička štokavština i ijekavski izgovor. Tad su potpisane i dogovorene osnovne smjernice razvoja zajedničkoga jezika Hrvata i Srba u skladu s normom Vuka Stefanovića Karadžića. *Bečki je književni dogovor* zadržao tekovine dosadašnjeg razvoja hrvatske štokavštine, ali je odbacio stavove ilirske jezične i pravopisne norme. U vrijeme potpisivanja odrednice *Bečkog*

³ *Hrvatsko-ugarska nagodba* dokument je koji je sklopljen između Hrvatske i Ugarske 1868. godine, a njome su Hrvatskoj priznati autonomni poslovi (pravosuđe, bogoštovlje, obrazovanje i vojska) te postavljeni zajednički poslovi s Mađarskom (financije). Hrvatska je tim dokumentom uvrštena u Ugarski dio Monarhije, no kao autonomna politička cjelina s vlastitim parlamentom i vojskom (Heka, 2011: 365).

⁴ *Hrvatsko-ugarskom nagodbom* Hrvatima je dopušteno i propisano koristiti se hrvatskim jezikom na zajedničkom saboru i unutar delegacije. Osim toga, prijedloge i spise Hrvati su slali od sada na hrvatskom jeziku, a takve su i dobivali od zajedničkog sabora. Odredbe *Hrvatsko-ugarske nagodbe* o jeziku najprije su se odnosile samo na civilnu Hrvatsku i Slavoniju, a borba za takav status jezika u drugim zemljama prenosi se u 20. stoljeće (Heka, 2011: 372).

⁵ Leksičkom obnovom bavio se poznati jezikoslovac Bogoslav Šulek, pripadnik zagrebačke filološke škole (Samardžija, 2004: 136).

⁶ *Bečki književni dogovor* održan je sredinom ožujka 1850. godine. Cilj sastanka bio je izrada terminološkog nazivlja, ali i dogovor jezikoslovaca oko jezikoslovnih pitanja između Srba i Hrvata. Sastanku su prisustvovali Vuk Stefanović Karadžić, Đuro Daničić, Franjo Miklošić, Dimitrije Demeter, Ivan Kukuljević Sakcinski, Ivan Mažuranić, Vnko Pacel i Stefan Pejaković. Zaključke je sastanka zapisao Đuro Daničić (Vince, 2002: 292).

književnog dogovora nisu imale posebnog utjecaja na hrvatsku kulturu, no anticipirane su razvojne tendencije koje su pobijedile krajem 19. stoljeća (Malić, 1992: 124 – 126).

Sedmo desetljeće 19. stoljeća dovelo je do prestanka polemika između triju filoloških škola koje su djelovale na ovom području (zagrebačke, riječke i zadarske), a započele su polemike sa sljedbenicima Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića koji su naposljetku i dobili bitku – pravopisna i jezična rješenja krenula su u vukovskom smjeru.

Tijekom svog života Vuk Stefanović Karadžić pokušavao je izravno utjecati na standardizaciju hrvatskoga jezika na slovopisnoj, pravopisnoj i gramatičkoj razini. Naime, Karadžić se u Hrvatskoj pojavio u vrijeme vrhunca sukoba između zadarske i zagrebačke filološke škole. Djelovao je tako što je svoju akciju usmjerio prema nositeljima tih škola, Anti Kuzmaniću i Vjekoslavu Babukiću. Navedenim je jezikoslovcima slao pisma i svoja djela⁷ u kojima je predlagao jezična rješenja, no oba su jezikoslovca njegove ideje ocijenila kao nespretna i suvišna te ih nisu uzela u obzir. Karadžićev se utjecaj na hrvatski jezik odrazio u pravom smislu tek u godini njegove smrti nakon objave članka *Naš pravopis* Vatroslava Jagića u časopisu *Književnik* 1864. godine koji je napisan pod utjecajem *Bečkoga književnoga dogovora*. Vukove jezične i pravopisne ideje promovirali su tzv. vukovci (Bašić, 2006: 12).

Hrvatski su vukovci skupina jezikoslovaca koja je djelovala u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća. Bila je to škola jezikoslovaca koja se zalagala za stvaranje zajedničkoga standardnoga jezika Hrvata i Srba. Jezik su u znanstvenim raspravama nazivali hrvatskim ili srpskim imenom dok su ga u priručnicima namijenjenim školama nazivali isprva hrvatskim što je bilo u skladu s odredbama *Hrvatsko-ugarske nagodbe* iz 1868. godine. Naziv *vukovci* u hrvatski je jezik polovicom 19. stoljeća uveo Vjekoslav Babukić, a on sam označava impliciranje Karadžićevih i Daničićevih ideja i pogleda u hrvatski jezik. Vukovci su bili oporba zagrebačkoj filološkoj školi i normi koju je ta škola promovirala i učvrstila 60-ih godina 19. stoljeća kada je izgradila *moderni standardni jezik*⁸ – elastično stabilni jezik na temeljima višestoljetne hrvatske jezične baštine. Glavna značajka jezika zagrebačke filološke škole bila je štokavska jekavska narječna osnovica s jednosložnim dvoglasnikom /ie/, i to na mjestu staroga jata u dugim slogovima, koji se bilježio dvoslovom *ie*, a u kratkim dvoslovom *je*. Nadalje, zagrebačka se škola zalagala za to da se u morfologiji imenskih riječi koriste stariji padežni nastavci množinske imenične i pridjevno-zamjenične sklonidbe, za

⁷ *O srpskome pravopisu sa osobitijem dodacima o Srpskom jeziku* poslao je Babukiću 1846. godine (Bašić, 2006: 12).

⁸ Prema Bašić, 2006: 9.

razlikovanje nastavka dativnoga *-omu/-emu* i lokativnoga *-om/-em* u pridjevno-zamjениčnoj sklonidbi u jednini, za zanaglasni oblik *ju* zamjenice *ona* u akuzativu jednine, uporabu prijedloga *prema/prama* s dativom te u glagolskoj morfologiji za sklonidbu participa. U pismu zagrebačka je škola dala prednost umjerenom morfonološkom pravopisu koji se tada nazivao etimološki ili korijenski (u skladu s onodobnom terminologijom) (Bašić, 2006: 9 – 11). Za razliku od zagrebačke filološke škole, hrvatski vukovci, pozivajući na Karadžićev i Daničićev jezikoslovni autoritet i vjerujući da će taj model jezika postati standardnim, zauzimali su se za dvosložnu fonološku interpretaciju duge jatovske alternate koje bilježe troslovom *ije*, novoštokavski naglasni sustav istočnohercegovačkog tipa, padežni sinkretizam (u dativu i lokativu jednine u pridjevno-zamjениčnoj sklonidbi muškoga i srednjega roda te u dativu, lokativu i instrumentalu u množini u imeničnoj i pridjevno-zamjениčnoj sklonidbi), nesklonjivost participa i fonološki pravopis što je bilo najkarakterističnije obilježje toga jezično-pravopisnoga modela (Ham, 2006: 125 – 126).

Svoje je nasljeđe zagrebačka škola preuzela od prethodnog naraštaja, iliraca, koji su se zalagali za slična rješenja te hrvatski jezik svojim radom pokušavali standardizirati. Prema Daliboru Brozoviću zagrebačka je škola previše dugo i tvrdoglavo ustrajala u shvaćanjima koja su već odavno bila zaboravljena i nefunkcionalna (u narodu) te tako onemogućila rješavanje jezičnih problema evolucijskim putem. Negativne su stvari prikrile i pozitivna rješenja škole te je potaknut jezični zaokret čija su se glavna zbivanja dogodila krajem 19. i početkom 20. stoljeća.⁹ Ključne točke bile su uvođenje djela i jezikoslovnih pravila hrvatskih vukovaca u hrvatski jezik: *Hrvatskoga pravopisa* Ivana Broza 1892. godine, *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tomislava Maretića 1899. godine i *Rječnika hrvatskog jezika* Ivana Broza i Franje Ivekovića 1901. godine (Brozović, 1985: 8 – 10). Danas se negativno i podcjenjivački govori o navedenim jezikoslovcima i ostalim njihovim istomišljenicima kao onima koji su potpuno vjerni jezikoslovnim rješenjima Vuka Stefanovića Karadžića. Jezikoslovcima se predbacivalo to da su uzimali samo seoske novoštokavske narodne govore i da su hrvatski jezik posrbili prije svega pod utjecajem političkih prilika u tadašnjoj državi pod banovanjem bana Khuena Héderváryja. Najveći krivac za preuzimanje vukovske jezične koncepcije u Hrvatskoj bio je Tomislav Maretić kao onaj jezikoslovac koji ih je i najstrastvenije zagovarao (Babić, 1996: 167 – 169).

⁹ Točnije zaokret se odigravao gotovo 25 godina – obuhvaća devedesete godine 19. stoljeća i prvo desetljeće i pol 20. stoljeća (Brozović, 1985: 9 – 10).

Obožavanje Karadžića i suradnika mu Daničića od strane jezikoslovaca objašnjava se time da su, posebno Maretić i Iveković, bili čvrsto uvjereni da je jezik nešto za sebe, nezavisan od književnosti. Tome su pogledu u prilog išla i mladogramatičarska lingvistička rješenja jer se smatralo da jezik kao takav ima svoje određene zakone i život izvan književnosti. Prema navedenoj izjavi hrvatski jezik, kao takav, nema veze s književnošću nego je hrvatski jezik narodni štokavski govor iz nepisane predaje. Takav je jezik zapisan upravo u Karadžićevim i Daničićevim spisima pa je to logično i idealno rješenje kojim bi hrvatsko jezikoslovlje trebalo ići. Dakle, jezični model kako ga je tražila i njegovala vukovska tradicija bio je srodan hrvatskom i štokavskom standardu i po tome pogledu bilo je neizbježno rješenje i prihvatiti ga (Vince, 1983: 81 - 82). Već je napomenuto da su i političke prilike bile na strani vukovačke ideje standarda jezika i jezikoslovlja,¹⁰ odnosno spajanju hrvatskoga i srpskoga jezika u jedan. Tako je u smjer napredovanja hrvatskog jezikoslovlja bio upleten i spor između pristaša hrvatske i srpske narodno-političke misli jer su učitelji i uzori Vuku i Daničiću bili Srbi pa se svako jezično popuštanje smatralo popuštanjem Srbima i njihovim težnjama. To konkretno znači da je Vukova škola koja je hrvatski jezik nazivala *hrvatskim* ili *srpskim* tražila uzore samo u djelima srpskih pisaca zanemarujući hrvatsku književnost (Vince, 1983: 83). Osim toga, vukovce su smatrali Khuenovim političkim suradnicima pa je spor izbio i na toj razini. No poznato je da je Karadžić imao utjecaj na ovim prostorima i prije proglašenja Khuena Héderváryja za bana. Već od *Bečkoga književnog dogovora* 1850. godine biva jasno objašnjeno da jedan narod treba imati jednu književnost, da ne valja miješajući narječja graditi novo koga nema, nego izabrati jedno koje će biti književnim.¹¹ Dakle, uvođenje fonološkoga pravopisa, tj. ideje za njegovim uvođenjem, javile su se prije Khuena, a zagovarali su ga i neki jezikoslovci koji su prethodili Karadžiću i Daničiću poput Marka Mihanovića (1813.) i Pere Budmanija čija je gramatika *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* iz 1866./67. zagovarala upravo takav način pisanja. Iz svega se zaključuje da politika ipak nije glavni krivac za pobjedu vukovaca nego znanost i prilike toga doba, posebno već spomenuti mladogramatičari koji su se bavili povijesno-poredbenim

¹⁰ O nazivu *vukovci*, *vukovački* i *vukovski* piše Bašić (2006.) navodeći da značenja ovih riječi nisu ista. Naziv *vukovci* formalne je naravi i odnosi se na likove *Vuk*, *vukovci* i izvedenice. Naziv je *vukovački* u značenju *koji se odnosi na vukovce*, dok naziv *vukovski* ima značenje *koji se odnosi na Vuka*. Ako je nešto *vukovačko*, ne znači da je istodobno i *vukovsko* jer su vukovci bili vrlo često u nesuglasju s Karadžićem. Većina autora koristi nazive *hrvatski vukovci* koji u Hrvatskoj ima tradiciju dugu 150 godina, a značenjski pokriva više od neutralnih likova – *Karadžić*, *karadžićevština*, *karadžićevci*. Današnji nazivi *Vuk*, *vukovština*, *vukovci* impliciraju poseban pristup jezičnoj problematici u Hrvata koje je utemeljio Vuk Stefanović Karadžić (Bašić, 2006: 18).

¹¹ Zagrebačka filološka škola jezični je standard gradila također na štokavskoj osnovici, ali uzimajući ona jezična obilježja koja su zajednička i čakavštini i kajkavštini poglavito na leksičkoj razini (Ham, 2006: 67).

proučavanjima i došli do zaključka da se u jezikoslovlje trebaju uvesti stroga znanstvena pravila i pristupi (Babić, 1996: 169 – 170).

Djelatnost vukovaca hrvatski jezični povjesničari dijele na šest naraštaja.¹²

Prvi su naraštaj tzv. protuvukovci – naraštaj Karadžićevih sljedbenika iz prve polovice 19. stoljeća koji su njegove jezične i pravopisne poglede promovirali bez većeg odjeka u hrvatskom jeziku. Bili su uglavnom koncentrirani na pitanja vezana uz slovo i pravopis. Predstavници su se prvoga naraštaja Ignjat Alojzije Brlić, Đuro Augustinović i Andrija Torkvat Brlić zalagali za Karadžićevu ćirilicu, kombinaciju ćirilice i latinice ili su rješenja donosili usporedno latinicom i ćirilicom. Neki su i onodobni jezikoslovci zagrebačke škole primijenili i unijeli u svoje radove dio Karadžićeve novoštokavštine, primjerice Vjekoslav Babukić, Bogoslav Šulek i Vinko Pacel (Bašić, 2006: 15).

Drugi naraštaj vukovaca djelovao je usporedno s usponom zagrebačke škole, a glavni su predstavnici toga naraštaja Đuro Daničić, Petar Budmani, Marel Kušar i Luka Zore. Svojom su djelatnošću pokušavali izmijeniti hrvatsku jezičnu i pravopisnu normu unošenjem novoštokavskih oblika i promicanjem izgovornog pravopisa Karadžićeva jezičnoga i pravopisnoga modela. Najveći je utjecaj svakako imao Đuro Daničić svojim dolaskom u Zagreb gdje je preuzeo mjesto glavnoga urednika *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1867. godine. Tada se u *Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti* potvrđuje podloga i stvara jezgra iz koje se šire ideje vukovaca. Osim Daničića i Budmani jako utječe na unošenje takvih ideja jer u svoju slovniciu uvodi sinkretizirane padeže u množini te izjednačuje latinicu i ćirilicu, a Kušar i Zora pripremili su prostor za prevlast Karadžićeva pravopisa¹³ (Bašić, 2006: 15).

Treći je naraštaj onaj na prijelomu stoljeća koji je izborio Karadžićevu i Daničićevu pobjedu. U ovu skupinu jezikoslovaca pripadaju Tomislav Maretić, Ivan Broz, Franjo Iveković i Mirko Divković (u kasnijim slovnicama).¹⁴ Vlada, koja je utjecala na to da ovo ne bude samo predmet akademskih rasprava nego *sukob* podigla na višu razinu, odigrala je veliku ulogu u ovoj pobjedi. Vukovci dobivaju na političkoj važnosti i potporu tadašnje politike bana Khuena Héderváryja, a srpska jezična sastavnica biva nasilno pridodavana hrvatskom jeziku. Ta politika postaje sredstvom za zatiranje hrvatske jezične baštine.

¹² U nastavku poglavlja opisana su samo prva tri naraštaja hrvatskih vukovaca jer se vremenski odnose na jezična i pravopisna zbivanja do 1914. godine, a o četvrtom, petom i šestom naraštaju detaljnije u Bašić, 2006: 16 – 17.

¹³ Kušar je postavio načela utemeljena na izgovornom pravopisu dosljednijem od Karadžićeva (Bašić, 2006: 15).

¹⁴ O gramatičarskom radu Mirka Divkovića vidi osobito: Smajić, 2006.

Jezikoslovci zagrebačke škole i jezična oporba bivaju poraženi tako zaslugom politike, a ne jezičnim argumentima. Po odlukama Vlade i Vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu priručnici izrađeni po vukovačkim načelima postaju obveznom školskom literaturom u hrvatskim školama i široj javnosti (Bašić, 2006: 15 – 16).

U ovom radu pozornost će se posvetiti trećem naraštaju hrvatskih vukovaca, točnije gramatikografskom radu Tomislava Maretića, njegovoj *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, i pravopisnoj normi Ivana Broza, odnosno njegova nastavljača Dragutina Boranića.

3. GRAMATIKOGRAFSKI RAD TOMISLAVA MARETIĆA

Tomislav Maretić (Virovitica, 13. prosinca 1854. – 15. siječnja 1938.) hrvatski je jezikoslovac i leksikograf, zagovornik mladogramatičarskoga rada i najpoznatiji hrvatski vukovac. Maretić je već kao gimnazijalac započeo svoj put jezikoslovca. Radio je kao suradnik na prijevodima i pjesmama u Šenoinu *Viencu*. Na izmaku sedamdesetih godina, zahvaljujući prevođenju s klasičnih jezika i preko metričnih pitanja o jeziku, dospio je do hrvatske prozodije, a potom do drugih jezičnih tema i tako težište svoga filološkoga zanimanja pomaknuo s prevođenja na usmenu narodnu književnost i jezičnu standardološku problematiku. Školovao se u Zagrebu gdje je završio studij slavistike i klasične filologije, a kasnije se doškolovavao u Leipzigu (središte europskog onodobnog jezikoslovlja) i u Pragu. Tamo je stekao temeljitu filološku naobrazbu te upoznao nove mladogramatičarske struje u slavistici i jezikoslovlju. Njegovu uspjehu kao prvom jezikoslovcu toga razdoblja u Hrvatskoj potpomogla je politička orijentacija koja ga je neprestano držala uz vlast (Samardžija, 2001: 131). Bio je član Unionističke stranke i u dva je petogodišnja mandata bio zastupnik u Hrvatskom saboru (Ham, 2006: 154).

S Maretićem počinje novo razdoblje u povijesti hrvatskoga jezikoslovlja. Svojim je gramatikografskim radom izravno ili posredno snažno utjecao na oblikovanje i stabilizaciju gramatičke norme hrvatskog jezika na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (Samardžija, 2004: 123). Kao vukovac zagovarao je u svojim radovima ideje Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića te inzistirao na narodnoj i jezičnoj istovjetnosti Srba i Hrvata definiranoj *Bečkim književnim dogovorom* 1850. godine. Temeljna je teza *Bečkog književnog dogovora* da jedan narod treba imati i jednu književnost, a ona je među nekim hrvatskim jezikoslovcima dobila tako jake zagovornike da su je, bez obzira na različit stupanj standardiziranosti jezika, prihvatili (Bašić, 2006: 109 – 110).

Svoj je jezikoslovni dugogodišnji rad i razmišljanje Tomislav Maretić objedinio u najpoznatijem odsječku jezikoslovne djelatnosti koji je bio temelj jezikoslovlja 20. stoljeća, a to je njegova *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Na njoj je osnovao i tzv. svoju malu *Gramatiku hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*. O jezikoslovnoj je orijentaciji i pogledima govorio i pisao već prije. Točnije, osamdesetih godina 19. stoljeća kada je napisao osvrt na prvo izdanje drugog sintaktičkog dijela *Hrvatske gramatike* jezikoslovca Mirka Divkovića gdje se izjasnio za deduktivan pristup pravilima (od

primjera k pravilu) te izrazio želju za pisanjem *normalne* i *potpune* gramatike koja će biti rukovoditelj pravilnog tadašnjeg književnog jezika. Gramatika koju je izdao 1899. godine iznenadila je mnoge – vukovce koji su napokon imali sustavnu gramatiku, ali i ostale koji su bili suprotnoga mišljenja od spomenutih jezikoslovaca. Riječ je o opsežnom i iscrpnom djelu koje nije moglo nastati u jednom dahu, već je zahtijevalo predan dugogodišnji rad što znači da ga je Maretić pripremao usporedno s člancima i radovima o drugim filološkim pitanjima. Osim gramatike Maretić je pisao i radove u kojima je obrazlagao svoje stavove o jezikoslovlju. Najpoznatiji su radovi oni u kojima je ponovio svoje misli iz purističkih radova, tj. iz dvaju rukoveti *Filologičkog iverja* koja je objavio u *Viencu* 1884. i 1886. godine te rasprave *Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku*. Dokaz da je cijeli svoj život bio odan i dosljedan prvotnom jezikoslovnom odabiru njegovu su i ostali članci, rasprave i osvrti od koji su najpoznatiji *Primjedbe nekim dojakošnjim člancima u Našem jeziku*, *Fonetički ili etimologički, prikaz Nauke o pravopisu jezika hrvatskoga ili srpskoga*, studija *Historija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima*, *Jezik slavonskijeh pisaca*, *Jezik dalmatinskijeh pisaca* te *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik* (1924.) (Samardžija, 2001: 132 – 141).

3.1. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika

Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika najopsežnija je i najvažnija hrvatska gramatika s kraja 19. stoljeća (Samardžija, 2004: 123). Izdana je 1899. godine, ali je uz to prvo izdanje doživjela još dva – drugo 1931. godine i treće 1963. godine. Prema ovoj su gramatici priređivane ostale gramatike ijekavskoga izgovora za srednje škole koje su slijedile vukovsku ideju (Jonke, 1971: 196). Pojava njegove gramatike značila je veliki događaj i u školstvu i u znanosti. Plod je dvadesetogodišnjeg napornog jezičnoga istraživanja i poučavanja koje se pretežito zasnivalo na samostalnome radu, a njezino je značenje neusporedivo s ostalim gramatikama koje su tada izdane (Vince, 1986: 416). Trajno je afirmirala organsku novoštokavsku osnovicu standardnoga jezika, a nastala je prema naredbi Kraljevske zemaljske vlade i njezina Odjela za bogoštovlje i nastavu za vrijeme vladavine omraženoga bana Kuhena Héderváryja. Naredbi je za gramatiku prethodio prijedlog strukovnog odbora sastavljenoga od pristaša jedinstvenoga hrvatskoga i srpskoga jezika. Odbor je djelovao u skladu s unionističkom politikom koja je okupljala Srbe i Hrvate tako da je Maretićevo viđenje jezika nesmetano prolazilo. No, ostavi li se politika po strani, vidi se

jedan mladogramatičarski tekst koji je za to vrijeme metodološki uklopljen u suvremenu europsku znanost (Ham, 2006: 154 – 155).

Maretićeva je *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* opisna, ali se iz toga opisa iščitava i normativna preporuka: dobro je ono što je štokavsko i zapisano u Karadžića i Daničića. Obuhvaća sljedeća poglavlja: *Pristup, Glasove, Oblike, Tvorbu riječi, Sintaksu i Stilistiku*. *Pristupu* prethodi *Predgovor* u kojemu jezikoslovac najprije objašnjava zašto je odlučio napisati gramatiku:

„Pored svih dojučina hrvatskih i srpskih gramatika odavno ljudi, kojima je stalo do čista i dobra jezika, osjećaju nestašicu knjige, koja bi im bila potpuno i pouzdano rukovodstvo pravilnoga današnjeg književnog jezika. Tu nestašicu hoće da ukloni ova knjiga, t. j. ona hoće da bude normalna i potpuna gramatika toga jezika. Svatko će lako razumjeti, ako sam ja htio pomenutoj potrebi doskočiti, da nijesam smio pisati ni istoričku ni poredbenu gramatiku, a ni gramatiku našijeh narječja, jer obrazovani ljudi, koji hoće da dobiju u ruke normalnu i potpunu gramatiku književnoga jezika, oni ponajviše slabo pitaju za što je što u jeziku ili kako je nekad bilo ili kako je u neknjiževnijem narječjima, već oni hoće, da im se reče, kako je danas što u književnom jeziku, što je u njemu dobro, što li nije. To je jedan uzrok, za što ova moja gramatika prikazuje samo današnji književni jezik, a drugi je uzrok u tome, što sam želio, da knjiga ova ne bude prevelika; da je ovo osim onoga, što jest, još i prava istorička i poredbena gramatika, morala bi knjiga biti još jedan put ovolika, a to joj jamačno ne bi bilo zauvarno.“ (Maretić, 1899: I).

Osim toga navodi i zašto slijedi Vuka Stefanovića Karadžića i Đuru Daničića:

„...Vuk Stefanović Karadžić do danas je prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika, da je on za književni naš jezik ono, što je Ciceron bio i jest za književni latinski jezik. Budući da o Vuku i ja ovo mislim, za to je trebalo, da iz njegovijeh dijela saberem što potpuniju građu za ovu moju knjigu. Vuku s od svih drugih pisaca u pravilnosti književnoga jezika najviše približio Daničić; za to sam ja obilno upotrijebio i ona Daničićeva djela, koja su za taj posao najzgodnija.“ (Maretić, 1899: I – II).

Maretić navodi u *Predgovoru* da druge pisce nije htio koristiti u građi jer bi gramatika onda bila prevelika, da je dodao ovoj knjizi i ponešto o stilistici kako bi knjiga bila što potpunija te da je po ovoj gramatici nastala još jedna, znatno manja, *Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*. Na kraju na nekoliko stranica opisuje ono što je u

gramatici pronašao kao pogriješno te kaže da je moguće da će vješt čitatelj pronaći sigurno još pogriješki.

Pristup je poglavlje u kojemu je Maretić iznio svoje glavne jezične stavove te poveznicu hrvatskoga i srpskoga jezika koja je dokaz njihova jedinstva.

Slijede ostala poglavlja u kojima je pomno objašnjavao pravila i obročavao ih.¹⁵ Stilistika čini poseban dio u gramatici i sastavljen je od dvaju dijelova: *Pristup u stilistiku* i *Dodatak stilistici*. *Dodatak stilistici* još naziva i *Antibarbarus*. To je popis barbarizama u jeziku i savjet kako je bolje govoriti i pisati.

Maretićeva je gramatika naišla i na kritike. U *Obzoru* 1899. godine kritiku je gramatike napisao profesor Antun Radić, brat Stjepana Radića, koji je zamjerio Maretiću to što je napisao gramatiku potpuno zanemarujući djela hrvatske književnosti:

„Vuk je poznao materinski jezik kao malo tko. Dobro. No kad je to bilo? *Thesaurus*, rječnik Vukov izašao je na svjetlo gotovo prije pedeset godina (1852.). Ako je istina, da mi Hrvati nismo u poznavanju svoga života jezika došli dalje do Vuka za ovih pedeset godina, onda je to doista sramota.“ (navedeno prema Jonke, 1971: 198).

Radić je Maretiću napisao kritiku i u *Viencu* iste godine gdje piše o filološkom jarmu koji se nameće hrvatskim piscima (posebice piscima pripadnicima zagrebačke filološke škole) i čitateljima. I Vatroslav Jagić kritizira Maretića što je zanemario druge izvore osim Karadžića i Daničića, ali i pohvaljuje tu gramatiku kao onu prvu koja se može nazvati zajedničkom gramatikom hrvatskoga i srpskoga jezika (Jonke, 1971: 198). Zamjeralo se gramatici i to što nije poštovala ugodu, živu tradiciju standardnojezične prakse ni stvarna dostignuća druge polovice 19. stoljeća u civilizacijsko-jezičnoj tradiciji, ignorirala je gotovo potpunu onodobnu hrvatsku književnost i pokušala je kao normu kodificirati novoštokavske jezične pojedinosti koje nisu imale nikakva temelja ni u hrvatskoj standardnojezičnoj praksi ni u razgovornom jeziku, a ni u novoštokavskim dijalektima (Brozović, 1985: 10).

Ni Sanda Ham u svojoj knjizi *Povijest hrvatskih gramatika* Maretićevu *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga jezika* ne ocjenjuje kao pozitivnu. Piše da je, ako se usporede prethodne gramatike zagrebačke filološke škole i Maretićeva, razlika u koncepciji – zagrebačka je škola polazila od hrvatske slovničarske tradicije i hrvatskoga književnog teksta

¹⁵ Sve ukupno ih ima 630.

te ne robuje štokavskom purizmu (Ham, 2006: 156). Sve pojedinačne razlike između slovnica zagrebačke filološke škole i Maretićeve gramatike tablično se prikazuju (Tablica 1).¹⁶

Tablica 1. Najbitnije i najizrazitije razlike Martićeve gramatike i gramatika zagrebačke filološke škole

	Maretićeve gramatika	zagrebačka škola
gramatički model	imenice dijeli prema rodu	imenice dijeli prema G jd.
	lokativ je 6. padež, instrumental je 7. padež	lokativ je 6. padež, instrumental je 7. padež
slovopis	<i>ije/je</i>	<i>ie, je</i>
	<i>ć</i>	<i>ć, tj</i>
	samoglasno <i>r</i>	<i>èr, r</i>
	<i>đ</i>	<i>dj, gj</i> u tuđicama
	<i>dž</i>	nema slova za <i>dž</i>
pravopis	fonološki (Brozov)	morfonološki
fonologija i fonetika	dugi je odraz <i>jata</i> trofonemski slijed <i>i+j+e</i> dvosložnoga izgovora s kratkim naglascima: <i>ije, ijè</i>	dugi je odraz <i>jata</i> jednofonemski dvoglasnik jednosložnog izgovora s dugim naglascima: <i>îe, ié (ijé, ijê)</i>
morfologija	imenički G mn. <i>-a</i>	imenički G mn. <i>-a(h)</i>
	sinkretizirani nastavci u DLI mn.	nesinkretizirani nastavci u DLI mn.
	nema dvojine	dvojina
	zanaglasni A jd. <i>je</i>	zanaglasni A jd. <i>ju</i>
	nepravilan raspored navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi, prednost navesku <i>e</i>	pravilan raspored navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi koja ne pozna navezak <i>e</i>
	djelomična sklonjivost brojeva <i>dva, tri, četiri</i>	potpuna sklonjivost brojeva <i>dva, tri, četiri</i>

¹⁶ Tablica je preuzeta iz: Ham, 2006: 156.

	nema glagolskih pridjeva sadašnjih i prošlih	glagolski pridjev sadašnji i prošli
sintaksa padeža	prema+lokativ, protiv+genitiv, mimo+akuzativ	prema, protiv+dativ mimo+genitiv

Maretićeva gramatika i način na koji vidi jezik prihvaćena je tada jer je, zapravo, nedostajalo pobune. To što su negativne kritike pisali Antun Radić i Vatroslav Jagić, nije bilo dovoljno glasno. Da hrvatska javnost nije samo mirno prihvatila takva rješenja i da je općenito ustala i stvorila klimu protiv Maretićevih shvaćanja, njegova ideja ne bi zaživjela, a on bi bio onemogućen u daljnjem djelovanju. No javnost ne samo da je mirno prihvatila rješenja tada, nego ih je prihvatila i kasnije, kada su izlazila i druga dva izdanja, te time vukovcima dala jednostavan put do postizanja cilja (Babić, 1996: 172).

4. HRVATSKA FONOLOŠKA PRAVOPISNA NORMA

Politički je utjecaj na hrvatsku pravopisnu normu razvidan osobito na kraju 19. stoljeća. Do uplitanja vukovačke škole u hrvatski jezik i uvođenja fonološkoga pravopisa, norma koju su Hrvati njegovali službeno je bila ona koju su učvrstili jezikoslovci zagrebačke filološke škole – morfonološki pravopis čije je načelo bilo *govori za uši, a piši za oči* (Bašić, 1992: 34).

O pitanju pravopisa počelo se intenzivno raspravljati sredinom 19. stoljeća kada se Vukov suradnik Đuro Daničić vratio u Zagreb, a Armin Pavić, profesor hrvatskoga jezika, postao sveučilišnim profesorom. Iako je u to vrijeme Dvorska kancelarija potpisala da se u hrvatskim školama ima upotrebljavati onaj jedan pravopis koji se od 1836. godine držao književnim, u praksi je i dalje bilo drugačije te je vladalo pravopisno šarenilo. Zbog toga je sastavljen školski odbor kako bi vladi objasnio da mora doći do pravopisnog jedinstva. Većina članova odbora odlučila se za grafijska i pravopisna rješenja slična ili ista onima zagrebačke filološke škole. Tomu se suprotstavio Armin Pavić koji se, kao gorljivi vukovac, zalagao za fonološki pravopis. No navedena odluka školskoga odbora nije zaživjela i vlada nije potpisala izradbu takvoga pravopisa upravo zbog vukovaca kojima je trenutno odgovaralo stanje neodređenosti (Samardžija, 2004: 139).

Nakon što se učvrstila Unionistička stranka u Hrvatskoj i dolaskom Khuena Héderváryja na vlast, zastupnici te političke struje preko Odjela za bogoštovlje i nastavu Visoke kraljevske zemaljske vlade daju naredbu za izradbu jedinstvenoga pravopisa zasnovanoga na fonološkome načelu. Stručna redakcija izradbe pravopisa bila je povjerena upravo sveučilišnome profesoru i budućem predstojniku Odjela za bogoštovlje i nastavu te zastupniku na listi mađaronske Unionističke stranke u Hrvatskome saboru, Arminu Paviću. Zajedno s Tomislavom Maretićem najvatrenije je zastupao fonološko pravopisno načelo (Bašić, 1992: 33 – 34). Kako bi ostvario svoje naume, Maretić je u drugim svojim djelima dokazivao zašto pravopis treba biti fonološki¹⁷ vođen trima točkama: 1. hrvatski je pravopis tijekom svoje povijesti obilovao nedosljednostima, bio neuređen, mjestimično i kaotičan; 2. unatoč nedosljednostima, pretežito se pisalo po načelima fonološkoga pravopisa i 3. treba se propisati fonološki pravopis koji je, s jedne strane, stari hrvatski pravopis, a s druge strane ima niz prednosti nad morfonološkim (etimološkim) (Samardžija, 2004: 148).

¹⁷ Vidi osobito: Maretić, 1889.

Zadatak izradbe fonološkoga pravopisa Pavić je dodijelio vukovcu Ivanu Brozu (Bašić, 1992: 34). Uvođenjem fonološkoga pravopisa u hrvatski jezik bio je prvi korak jezičnih promjena koji je za sobom vukao drugi – potpuno povodjenje za Karadžićevom tradicijom (Vince, 1983: 84). Brozov je pravopis u jezičnu praksu unio otprilike ista pravopisna načela koja je u Srba inaugurirao Karadžić još 1818. godine objavivši veliki *Srpski rječnik* (Brozović, 1985: 10), a odluka o pisanju takvoga pravopisa stvorila je u Hrvatskoj dvije strane među strukom: pristaše i protivnike fonološkoga pisanja. Tada je jasno bilo da fonološko načelo nije bilo jezične naravi nego je oblik sjedinjena sa Srbima (Bašić, 1992: 34).

Jezičnih razloga za odbacivanje fonološkoga pravopisa nije bilo jer je fonološko pisanje prisutno u hrvatskom jeziku već od samoga početka, i to ne kao hrvatski ili Karadžićev izum nego kao posljedica naravi hrvatskoga jezika, njegove prozirnosti morfonološkoga sustava što se može potvrditi analiziranjem knjiga starih hrvatskih pisaca. Takvu je analizu pisaca proveo Maretić, a za njim i Josip Pasarić. Ona je pokazala da su hrvatski pisci, od listine Kulina bana pa do suvremenijih autora, pisali više fonološkom nego morfonološkom tradicijom. Prema Brozoviću u dopreporodnome razdoblju hrvatskoga štokavskoga standarda vladao je nedovoljan stabilan kompromis između dvaju pravopisa, s tendencijom k jačanju fonološkoga. To je razdoblje epizodno prekinuto za vrijeme hrvatskog narodnog preporoda uvođenjem morfonološkoga pravopisa po uzoru na Čehe i ostale slavenske narode i jezike, no bilo je jasno da se nije mogao spriječiti jezični razvitak onoga što je bilo prije. Čak ni ilirski gramatičari nisu mogli izbaciti fonološko pisanje.¹⁸ Dakle, bilo je samo pitanje vremena kada će fonološki pravopis ući u standard hrvatskog jezika i tko će odrediti granice fonologizacije pravopisa (Bašić, 1992: 34).

4.1. *Hrvatski pravopis*

Fonološki *Hrvatski pravopis* Ivana Broza izašao je 18. listopada 1892. godine te je uveden u škole kao obvezni udžbenik. To je prvi suvremeni hrvatski pravopisni priručnik što potvrđuju koncepcije brojnih kasnijih hrvatskih pravopisa kod kojih je nasljedovanje Brozova načela očito izrazito (Samardžija, 2001: 102). Najpoznatije Brozovo djelo nije poznato samo po sebi, već u znatnoj mjeri slavu zahvaljuje brojnim vanjskim činiteljima – političkim, kulturnim i društvenim. To je djelo koje stoji na početku gotovo sedam desetljeća duge

¹⁸ Vjekoslav Babukić to napominje u svojoj *Ilirskoj slovnici* (Bašić, 1992: 34).

hrvatske pravopisne prakse (Samardžija, 2001: 100). Pravopis je doživio dva izdanja za vrijeme Brozova života, a sljedeća četiri izdanja izlaze posthumno i priređuje ih Dragutin Boranić (Jonke, 1971: 196).

Broz pravopisnim rješenjima zrcali hrvatsku pismenu tradiciju i kritičko propitivanje stručne literature. Iako je bio vođen Karadžićevim i Daničićevim radom, u nasljedovanju tih uzora umjereniji je što se vidi iz tvrdnje da su hrvatske riječi *uglavnom* pišu onako kako ih uho čuje (Bašić, 2006: 193). Uočio je da granica između dviju suprotstavljenih pravopisnih koncepcija (fonološke i morfonološke) u izvedbi ne može ni blizu biti tako oštra kao u načelu. Želeći izbjeći krajnost i uvažiti barem djelomično hrvatsku pravopisnu praksu, Broz je, tamo gdje je ocijenio to mogućim, odstupio od stanja u izabranom korpusu (Samardžija, 2004: 151). To je utjecalo na to da se za *Hrvatski pravopis* može reći da je umjereno fonološki jer je određivao da se piše *hrvatski*, a ne *hrvacki*, *gradski*, a ne *gratski* ili *gracki*, *mladac*, V jednine *mladče*, a ne *mlatče* ili *mlačē*, *pitat ću*, a ne *pitaću* (Samardžija, 2004: 152). Broz nigdje ne navodi razloge ili prisilu zbog kojih se držao Karadžića i Daničića, ali je znakovito da vrstan poznavatelj hrvatske književnosti piše pravopis na temelju okamenjena jezika pučke štokavske književnosti u redakciji i interpretaciji dvojice srpskih pisaca. Dakle, Broz je poput Maretića pod hrvatskim imenom ponudio građu koja sa suvremenim hrvatskim jezikom jedva da ima kakve veze (Bašić, 2006: 193).

Pred Brozom su stajala dva velika zadatka: uređenje grafije i pravopisa, tj. pisma i načina pisanja. U sastavljanju pravopisa vodila ga je i spoznaja da je svaki pravopis kompromis i da nema tako savršenoga pisma koje bi oslikalo govor pa je načela *piši kako govoriš* i *piši za oko*, *govori za uho* smatrao tek zvučnim parolama fonetičara, odnosno etimologa (Bašić, 1992: 35).

Pravopis je podijelio na sljedeća poglavlja: *Predgovor*, *Dio prvi*, *Dio drugi*, *Dio treći* i *Rječnik*.

Na početku *Predgovora* (drugoga izdanja iz 1893. godine) Broz progovara o pravopisnoj šarolikosti te kako dolazi do nastanka izradbe ovoga pravopisa. Osvrće se na naredbe školskih odbora i Dvorske kancelarija koje su bile uzaludne sve do one koja se zbila 1889. godine kada je utvrđeno da mora doći do pravopisne jednolikosti za sve. Tu objašnjava posebno i svaki dio pravopisa:

„Kada se govori pravopisu, onda se ponajviše misli samo onakva pravila kao što su u I. dijelu ove knjižice (na str. 4. – 32.), ali potpuna nauka o pravopisu opseže i druga dva dijela: kako se pišu riječi (na str. 33. – 53.) i rečenice (na str. 54. – 69.).“ (Broz, 1893: V).

Prvi je dio o glasovima Broz izradio po načelima kojih su se držali Karadžić i Daničić, a gdješto je odstupio od pravila.¹⁹ Kaže da pravila nije nigdje potkrepljivao, ali da se nada da će se svi složiti s njegovim odlukama. Pravila u prvom dijelu vrijede za hrvatske riječi i za one tuđice koje su već postale hrvatskim riječima u narodu ili u književnosti. Za pisanje ostalih tuđica i vlastitih imena (osim grčkih i rimskih koja su se pohrvatila) kaže da se pišu onako kao se pišu i u jeziku iz kojega dolaze. Novini u knjižici, slovu Đ, đ pridaje posebnu pozornost u *Predgovoru*, ali i u poglavljima u kojima ističe ekonomičnost i funkcionalnost pisanja jednoga slova spram dvoslova *dj* i *gj*.

Za Dio drugi i Dio treći piše da:

„Nije toliko potpun kao što je I. dio, niti su pravila u njima tako oštro određena, koje zato što se u našoj književnosti o tome poprilično slabo raspravljalo, a koje opet i zato što u pisanju riječi, a još i više u pisanju rečenica prečesto odlučuje i samo objektivno shvatanje. I tako sam gledao poglavito da postavim općenita pravila, a je li sve prema njima izvedeno, i bi li trebalo još koje pravilo odrediti, to će sve pokazati praktična upotreba ove knjižice.“ (Broz, 1893: VII).

Broz je u *Predgovoru* i otkrio da njegov najveći uzor ipak nisu Karadžić i Daničić, već jezikoslovac Marcel Kušar i njegov *Nauk o pravopisu* bez kojega ovaj *Hrvatski pravopis* ne bi bio koncipiran ovako kako je sada.

Posljednje je poglavlje u pravopisu *Rječnik* za koji Broz piše da također nije potpun, no ono što ozbiljna kritika kaže da nedostaje, pridodat će u idućem izdanju.

Na kraju se jezikoslovac osvrnuo i na kritike pravopisa. Piše da mu se zamjera sljedeće:

- a) odredbe koje je iznio u pravopisu ne dokazuje primjerima i dokazima jer smatra da dokazivanje ne pristaju uz pravopis
- b) u rječniku ima suvišnih riječi pa bi trebalo njih izbaciti, poglavito riječi koje se rijetko upotrebljavaju i kajkavske riječi
- c) slovo Đ, đ koje je uvrstio od Daničića i za koje je dobivao od kritike drugačije nacrt pisanja, no on smatra da je najbolje ono što je odredio sam

¹⁹ U *Predgovoru* točno navodi gdje odstupa.

d) ostale pojedine riječi koje je, ako je prigovor opravdan, voljan zamijeniti (Broz, 1893: IX – XI).

U ovome radu, u analizi pravopisa u dnevnim novinama *Obzor* iz 1914. godine, koristit će se 4. izdanje *Hrvatskoga pravopisa* Ivana Broza koje je posthumno priredio i objavio Dragutin Boranić. Valja napomenuti da između prva četiri izdanja nema nekih značajnih promjena, a pojedinačne će se posebno istaknuti.

5. JEZIČNA NORMA NA *OBZOROVIM* STRANICAMA 1914. GODINE

Istraživanje o jezičnoj normi na *Obzorovim* stranicama iz 1914. godine provodi se na dvadeset i pet brojeva jutarnjeg izdanja dnevnih novina *Obzor*. Jezična se rješenja u *Obzoru* uspoređuju s normativnima danima u *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tomislava Maretića. Jezičnom su analizom obuhvaćena fonološka, morfološka i sintaktička razina opisa.

5.1. Fonologija

5.1.1. Glasovne promjene

Glasovne je promjene Maretić u *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* opisao u dvama potpoglavljima: *Promjene glasova pojedinačne* i *Promjene glasova zajedničke*. Naveo je dva uzroka glasovnih promjena: *nužda* i *naklonost*.²⁰ Glasovne je promjene opisao tako što je opisivao svaki glas posebno, no radi lakšega praćenja u ovom istraživanju one su grupirane u tri skupine. Kako je *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* pisana po fonološkome načelu, istraženo je samo bilježenje onih glasovnih promjena koje su tad bile novina i koje prethodno, morfonološko načelo, nije bilježilo. To su: ispadanje/gubljenje suglasnika, jednačenje suglasnika po zvučnosti i jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe. Najprije se navodi kako Maretić opisuje pojedinu glasovnu promjenu, a onda primjerima dokazuje primjenjivanje/neprijemjivanje navedenoga pravila u novinama *Obzor*.

5.1.1.1. Ispadanje/gubljenje suglasnika

Ispadanje/gubljenje suglasnika u Maretića opisuje se na sljedeći način:

„Kada se u kojoj riječi sastanu dva suglasnika onda od obadva nastane samo jedan. Tako imamo na pr. *odijeliti* (mjesto *oddieliti*), *podanik* (mjesto *poddanik*)...*bezakonik*,

²⁰ Vidi više u: Maretić, 1899: 34.

bezakonje. (...) Također ostaje samo jedan, i to drugi suglasnik, kada se sastanu jedan do drugoga takova dva, koji su jedan prema drugome kao zvučan prema bezvučnom, na pr. *dt*, *sz* ili *kg*, *pb*. Po tom pravilu imamo na pr. *otjerati* (mjesto *odtjerati*), *natrčati* (mjesto *nadtrčati*) (Maretić, 1889: 106 – 107).

U prvom potpoglavlju, *Promjene glasova pojedinačne*, opširnije bilježi ispadanje pojedinih glasova. Primjerice:

„...*d* ispred *c* i *č* ispada: *suca*, *očiniti*, ali se može pisati i *sudca*, *odčiniti*...“ (Maretić, 1899: 67)

„...ispred *c*, *č* i *ć* ispada *t* na pr.: *oca*, *dodaci*, *očev*...“ (Maretić, 1899: 96).

„U nastavcima *-ski* i *-stvo* ispada *s* iza *č*, *ž*, *š* i tako imamo na pr. *junački*, *bečki*, *lupeški*, *vraški*, *siromaški*, *sajkaški* mjesto *junačski*, *bečski*, *lupežski* i t. d.; tako je i *junaštvo*, *mnoštvo*, *siromaštvo* mjesto *junačstvo*, *množstvo*, *siromaštvo*.“ (Maretić, 1899: 92)

Istražena građa u novinama *Obzor* pokazuje provođenje navedene glasovne promjene prema Maretićevu pravilu:

- (1) „Ili su hrvatski **suci**...“ (Obzor, 90: 2)
- (2) „**Junaštva** dalmatinaca...“ (Obzor, 302: 2)
- (3) „**Ostaci** lakata“ (Obzor, 151: 4)

no nailazi se i na primjere u kojima glasovna promjena nije provedena:

- (4) „...**obdržavat** će se u uredu.“ (Obzor, 59: 4)
- (5) „Najnoviji **ostatci** i kuponi“ (Obzor, 302: 4).

Navedeni su primjeri ostatak jezičnih obilježja zagrebačke filološke škole što se može dokazati pravilom u *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta* jezikoslovca Adolfa Vebera koji navodi da se u hrvatskom jeziku riječi pišu etimologički (kako su postale, po korjenu). Veber navodi da se treba pisati *razsuti*, a ne *rasuti*, *otca*, a ne *oca*, *svetčanost*, a ne *svečanost* (Veber, 1876: 21) pa tako i u primjerima iz *Obzora* nisu ispali suglasnici (suglasnik *b* u primjeru *obdržavati* i suglasnik *t* u primjeru *ostatci*).

5.1.1.2. Jednačenje suglasnika po zvučnosti

Maretić o jednačenju suglasnika po zvučnosti piše u prvome poglavlju o glasovnim promjenama tako što svaki glas zasebno opisuje. Primjerice:

„*B* kao zvučan suglasnik ispred bezvučnijeh prelazi u *p*: *vrapca* (gen. jedn. od *vrabac*), *opčiniti*, *općina* (u staro vrijeme: *obćina*), *ophoda*, *golupka* (gen. jedn. od: *golubak*), *srpski*, *opštiniti*, *optok* i t. d.“ (Maretić, 1899: 60)

Provođenje glasovne promjene u novinama *Obzor* dokazuju sljedeći primjeri:

- (6) „...albanska vlada **otkazati** prijateljstvo...“ (Obzor, 89:3)
- (7) „...**isključuje** svaku politiku.“ (Obzor, 59:1)
- (8) „**Općina** grada...“ (Obzor, 50: 4).

Jednačenja po zvučnosti u ovome *Obzorovu* godištu nije dosljedno provođeno. Neprovođenje glasovnih promjena u pismu dio je obilježja zagrebačke škole što je vidljivo iz pravila u Veberovoj *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta*:

„1. Kad se sastanu dva niema suglasnika, od kojih je jedan slabi drugi jaki, a do jakoga odgovarajući mu jaki (§. 6. II. c.); n. p. Mjesto *ljubko* govori se *ljupko*, mjesto *ovca ofca*, mjesto *grizti gristi* itd.; ali u pisanju treba se držati etimologije riečih, pak pisati: *ljubko*, *ovca*, *grizti*.“ (Veber, 1876: 11)

Stoga su i primjeri koji slijede u skladu s normom zagrebačke filološke škole:

- (9) „...nego ga **priobćujem** jedino u popratnom pismu...“ (Obzor, 90: 1)
- (10) „...**izprepleten** duhovitim **primjetbama**...“ (Obzor, 118: 2)
- (11) „Jučer je održana **razprava** protiv...“ (Obzor, 118: 2).

5.1.1.3. Jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe

O glasovnoj promjeni jednačenja suglasnika po mjestu tvorbe Maretić piše na sličan način kao i o glasovnoj promjeni jednačenja suglasnika po zvučnosti što znači da i o ovoj promjeni piše u prvom poglavlju o glasovnim promjenama te uz opis svakoga glasa koji je promjeni podložan navodi i primjere:

„...z ispred *đ* prelazi u *ž*: *grožđe, gvožđe*; tako i ispred nj: *grožnja, ispražnjivati, požnjaka* ili *požnjakinja* (...). Ispred *lj* trebalo bi da *z* također prelazi u *ž*, ali to pretvaranje nije narod izveo do kraja...“ (Maretić, 1899: 101)

„Ispred *p* i *b* prelazi *n* u *m*: *crvemperka, stramputica, himba, himben, zelembać*.“ (Maretić, 1899: 86)

Kao i u dosadašnjim primjerima glasovnih promjena na *Obzorovim* stranicama, i provođenje jednačenja po mjestu tvorbe dijelom je zabilježeno kako je razvidno iz primjera:

(12) „...**iščekivana** parnica protiv članova...“ (Obzor, 50: 1)

(13) „...svih spisa saboru **izvješće** podnese.“ (Obzor, 90: 2)

(14) „...da je uhodarenje **kažnjeno** smrću.“ (Obzor, 341: 1).

I u *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta* Adolfa Vebera nailazi se na pravilo koje navodi bilježenje ove promjene za slova *s* i *z*:

„2. Slova **s** i **z**, kad stoje pred mekhim ili pomehčaim suglasnikom, preglasuju se često u **š** i **ž**, što treba tako i pisati, osim predlogah; n. p. mjesto: *grozdje groždje*, mjesto: *paznja pažnja*, mjesto: *lisće lišće*; *poslati, pošlje pače* i *pošalje*; ali *razljutiti* mjesto *ražljutiti* itd.“ (Veber, 1876: 12)

U novinama postoje i primjeri gdje jednačenje po mjestu tvorbe nije provedeno što se može pripisati i tiskarskoj pogrješci s obzirom na to da zagrebačka škola bilježi slične primjere kao one gdje se provodi glasovna promjena:

(15) „...ženske **nosnje**...“ (Obzor, 32: 6)

(16) „...s najvećom **napetosću**...“ (Obzor, 90:1)

Navedeni primjeri dokazuju provođenje glasovne promjene jednačenja suglasnika po mjestu tvorbe, no pojavljuju se i primjeri u kojima se ta norma ne provodi što se može pripisati i tiskarskoj pogrješci jer i Maretić i Veber zagovaraju bilježenje navedene promjene.

5.2. Morfologija

Morfologiju Maretić u *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* naziva *Oblici*. Pod tim naslovom Maretić podrazumijeva „mijene jedne iste riječi“ (Maretić, 1899: 132). U poglavlju o oblicima opisao je imenice, zamjenice, pridjeve, brojeve i glagole.

Istraživanje o morfologiji unutar novina *Obzor* provedeno je na temelju razlika morfoloških obilježja zagrebačke škole i škole hrvatskih vukovaca kako ju bilježi Tomislav Maretić u svojoj *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*.

5.2.1. Imenički genitiv množine

Imenički genitiv množine jedno je od razlikovnih obilježja između norme zagrebačke filološke škole i norme hrvatskih vukovaca. Zagrebačka škola imenički genitiv množine bilježila je završnim glasom *-h*:

„Genitiv se plurala pravi od osnove riečih tako, da se zadnja slovka, ako je kratka, produži, pak onda po težnji novijega jezika za glasničkim padežnim dočetakom doda *a*; n. p. *jelen*: *jelēn*, *jelē-a*; nu budući da je takov genitiv mnogih riečih u pismu posve jednak genitivu singulara, to se sbog lagljega razumljenja slovu *a* dodaje još *h*: *jelen*, *jelena*; *jeleni*, *jelenah* = *jelēnā-h*.“ (Veber, 1876: 33)

Za razliku od norme zagrebačke škole Tomislav Maretić zanemaruje prethodno pravilo te piše imenički genitiv množine nastavcima *-a* i *-i* kako je razvidno u primjerima deklinacije za pojedini rod:

- a) menice muškoga roda: „jëlēn-â“, „oráč-â“ (Maretić, 1899: 133)
- b) imenice srednjega roda: „sêl-â“, „pólj-â“ (Maretić, 1899: 155)
- c) imence ženskoga roda: „žén-â“, „stvár-î“ (Maretić, 1899: 161).

Obzor imenički genitiv množine bilježi upravo prema tom novijem pravilu:

- (17) „...došlo je do oštih diplomatskih **sukoba**...“ (Obzor, 1: 1)
- (18) „Saučešće **zastupnika** stranke prava“ (Obzor, 179: 1)
- (19) „Bombardovanje varšavskih **tvrdjavica**...“ (Obzor, 291: 1).

Imenički genitiv množine sa završnim *-h* u novinama nije zabilježen.

5.2.2. Sinkretizam nastavaka u dativu, lokativu i instrumentalu množine

Jezikoslovci škole hrvatskih vukovaca bilježili su dativ, lokativ i instrumental nastavcima *-ima* i *-ama*. To je razvidno u primjerima deklinacija koja Maretić navodi:

„D. jèlen-ima, L. jèlen-ima, I. jèlen-ima“ (Maretić, 1899: 133)

„D. oráč-ima, L. oráč-ima., I. oráč-ima“ (Maretić, 1899: 133)

„D. sèl-ima, L. sèl-ima, I. sèl-ima“ (Maretić, 1899: 155)

„D. žèn-ama, L. žèn-ama, I. žèn-ama “ (Maretić, 1899: 161).

U *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Maretić u dodatnim opisima pojašnjava uporabu novoštokavskih množinskih nastavaka u dativu, lokativu i instrumentalu. Kod deklinacije imenica ženskoga roda piše da su oblici s nastavcima *-ima* i *-ama* noviji, a stariji se oblici (D *ženam*, L *ženah*, I *ženami*) mogu pisati u narodnim pjesmama radi stiha (Maretić, 1899: 172).

Jezikoslovci zagrebačke filološke škole bilježili su navedene množinske padeže drugačijim nastavcima (upravo onima koje Maretić naziva starijima):

„D. jelen-om, P.²¹ jelen-ih, I. jelen-i“ (Veber, 1876: 29)

„D. žen-am, P. žen-ah, I. žen-ami“ (Veber, 1876: 35)

„D. stvar-im, P. stvar-ih, I. stvar-im“ (Veber, 1876: 37)

Na *Obzorovim* stranicama dativ, lokativ i instrumental množine bilježi se sinkretizirano prema Maretićevu pravilu i nema primjera nesinkretizirani nastavaka koje propisuje zagrebačka filološka škola:

(20) „...ima suditi obtuženim **članovima** stambulovističkog kabineta.“ (Obzor, 50: 1)

(21) „Svuda u **poslovnicama**...“ (341: 1)

(22) „S ruskim **vojnicima**...“ (Obzor 341: 1)

5.2.3. Zanaglasni akuzativ jednine osobne zamjenice *ona*

Zanaglasni akuzativ jednine osobne zamjenice *ona* u Maretića glasi *je*. U slučaju da se ta zamjenica nađe kraj glagolskog oblika *je*, onda se može bilježiti oblik *ju*, ali može se pisati i samo jedno ili dva *je*:

²¹ Veber instrumental naziva prepozicional.

„Za enklitični oblik akuzativa jedn. ženskoga roda služi danas riječca *je*, na pr. vidim *je*; pravi akuzativni oblik *ju* (uspor. *nju*) uzima se ispred glagolskog oblika *je* (da ne budu dva *je* zajedno), na pr. da *ju je* često pevao. pjes. Mjesto ovakoga *ju je* stoji samo jedno *je*: a ona mu kaže sve po redu, kako *je* bio opkolio požar i kako *je* čoban izbavio (...) pače i *je je* se nalazi: jer *je je* Solomun vrlo čuvao. prip. 196. Ali je *ju je* ovakoj prilici jamačno najobičnije.“ (Maretić, 1899: 186)

Maretić u *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* objašnjava i zašto oblik *je* ima prednost nad *ju*:

„Kako je oblik *je* (mjesto *ju*) mio jeziku, to dokazuju ova dva primjera, gdje uza nj stoji pravi akuzativni oblik *svu*: dok *je svu* (t. j. šljivovicu) ne bi popio (...) kad *je svu* (t. j. knjigu) prevede (...) vidi se dakle, da i pored pravog akuzativa *svu* ostaje oblik *je*, koji je upravo genitiv, pa služi i za akuzativ.“ (Maretić, 1899: 186)

Veber u *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta* zanaglasni akuzativ jednine osobne zamjenice *ona* bilježi oblikom *ju*, ali napominje da neki pisci koriste i oblik za genitiv (*je*):

„Singular (...) A. (...) *nju, ju*“ (Veber, 1876: 40)

„6. Njeki pisci upotrebljavaju kod ženskoga spola genitiv singulara mjesto akuzativa singulara: *poznajem je* mjesto *ju*...“ (Veber, 1876: 41)

U *Obzoru* se prednost daje obliku *ju* i nema primjera samo s oblikom *je*. To je vidljivo iz sljedećih primjera:

- (23) „Medjutim je nadvovoda Karlo uredio vojnu krajinu, te **ju** razdjelio u bansku, karlovačku i varaždinsku krajinu.“ (Obzor, 248: 1)
- (24) „U ponedjeljak dne 1. lipnja bit će u Pittsburgu velika hrvatska zabava što **ju** priredjuje grana „N. H. Z.“ Lipa uz sudjelovanje sokolaša i „Na-de“ (Obzor, 147: 2)
- (25) „Usljed toga još uvijek nijesu izgladnjele sve opreke izmedju gospodarske i zastupničke kuće pa se ne zna hoće li gospodarska kuća na svojoj sutrašnjoj sjednici htjeti prihvatiti osnovu o osobnoj dohodarini onako, kako **ju** je zaključila zastupnička kuća.“ (Obzor, 1:1)

Navedeni primjeri potvrđuju bilježenje zanaglasnog akuzativa jednine osobne zamjenice *ona* prema jezičnoj normi zagrebačke filološke škole iako je i u Maretića u iznimnim slučajevima dopušteno pisanje oblika *ju*.

5.2.4. Raspored navezaka u zamjениčko-pridjevnoj sklonidbi

U *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* donosi se nekoliko mogućnosti za pisanje navezaka u zamjениčko-pridjevnoj sklonidbi:

„G. žût-ôga, žût-ôg

D. žût-ôme (žût-ômu), žût-ôm

L. žût-ôme, žût-ôm

I. žût-îm, žût-îjem“ (Maretić, 1899: 196)

„G. sám-a, sám-oga, sám-og

D. sám-u, sám-ome, (sám-omu) sám-om“

L. sám-u, sám-ome, sám-om

I. sám-îm, sám-ijem“ (Maretić, 1899: 210)

Maretić o navescima piše u poglavlju o pridjevima gdje detaljno opisuje kada se koji navezak može pisati. Primjerice:

„Za što se danas govori i *žûtôga* i *žûtôg*, t. j. za što se skrajnje *a* krnji, to će se reći u §. 215., a za porabu tih dvaju oblika u Vukovim i Daničićevim djelima upamtit ćemo ovo: kad je jedan takav oblik, onda je u njih dulji (*žutoga*) običniji, ali i kraći se (*žutog*) dosta često nalazi. Na pr. do *Novog Pazara*. (...)

Kada se nađu dva ili tri oblika, o kojima je govor, jedan do drugoga ili su rastavljeni riječicama, kako što su *i*, *ili*, onda je obično: 1. da oba ili sva tri oblika izlaze na *ga*, 2. da se prvi oblik svršuje na *ga*, a drugi ili drugi i treći na *g*; a može i tako biti, da prvi i drugi izlazi na *ga*, treći na *g*. Premda su oba načina veoma obična, ali bih gotovo rekao, da je 2. još običniji od 1. Primjeri za 1. način: na utoku *velikoga* i *maloga* Timoka (...) Primjeri za 2. način: između današnjega *slavenskoga* i *srpskoga* jezika...“ (Maretić, 1899: 198 – 200).

Norma zagrebačke filološke škole u zamjениčko-pridjevnoj sklonidbi završne otvornike navedenih padeža smatra dijelom nastavačkoga morfema. Tako, primjerice, Veber navodi sljedeće nastavke u genitivu, dativu, lokativu i instrumentalu iz kojih je razvidno da zagrebačka škola uopće ne poznaje navezak *e*:

„G. žut-ōga, D. žut-ōmu, P. žut-ōm, I. žut-īm“ (Veber, 1876: 49)

„G. samoga, D. samomu, P. samom, I. samim“ (Veber, 1876: 44)

U *Obzoru* se navesci bilježe na sljedeći način:

(26) „...radna sposobnost **samoga** sabora.“ (Obzor, 30: 3)

(27) „Ove godine na **našem velikom** grobištu po kojoj svježi humak, koji smo mislili tek podignuti za nekoliko decenija **mladom** tijelu...“ (Obzor, 302: 2)

(28) „Već u **posljednjem delegacionom** zasjedanju mogao sam pokazati...“ (Obzor, 118: 1)

Iz primjera (26 – 28) je vidljivo da bilježenje navezaka u novinama nije ujednačeno. U genitivu najčešće se bilježi oblik s naveskom (primjer 26), dok u dativu, lokativu i instrumentalu (primjeri 27 i 28) prevladavaju oblici bez naveska kako je dopuštala norma hrvatskih vukovaca.

5.2.5. Glagolski oblici – futur I. i futur II.

Futur I. i futur II. složeni su glagolski oblici. Maretić u *Gramatici i stlistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* poznaje oba oblika, no za futur II. tvrdi da se govori samo u narodnom govoru južnih krajeva i da nije obično govoriti tako u književnome jeziku. Futur I. je za njega vrijeme kojim se izriče budućnost, a taj se oblik tvori od „neodređenoga načina i enklitickijeh oblika, *ću, ćeš* i t. d.; na pr. *ćúvat ću, saćúvat ćemo*...“ (Maretić, 1899: 287). O futuru I. daje još samo jednu napomenu:

„Još treba dodati, da se *i* od neodređenog načina odbacuje ispred *ću, ćeš* i t. d. svagda, kad se svršuje na *-ti*, dakle *ćúvat ću, plèst ćeš, ozépst ćemo, kupòvat ćemo* i t. d.; a kad se neodr. način svršuje na *ći*, onda *i* ne otpada, na pr. govori se: *izíći ću, rèći ćeš, pòbjeći ćemo* i t. d.“ (Maretić, 1899: 287)

Veber poznaje oba futura u *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta*, a futur II. naziva futur eksaktni. O futuru Veber piše na primjeru pomoćnog glagola biti:

„Futur je sastavljen od praesensa glagola *hoću* i infinitiva *biti*; ako praesens onoga glagolja stoji poslie infinitiva, onda se uzima pokraćeni lik: *ću*, pak odatle postaje lik: *bit ću*, kod koga se *i* infinitiva obično izbacuje: *bit ću*, što u brzu izgovoru glasi kano jedna

riječ, pa tako neki pisci pišu i: *biću*, za čim se netreba povoditi, jer bi se onda moralo pisati i: *biosam*, čega ipak oni pisci nečine.“ (Veber, 1876: 70)

Veber daje i primjere futura prvoga i futura drugoga glagola *kupiti* i *kupovati*: *kupit ću*, *kupovat ću*, a futur II. glasi *bit ću kupio*, *bit ću kupovao*. Oblik *budem kupovao* u Vebera je futur I. (Veber, 1876: 72 – 73).

Na *Obzorovim* stranicama ne nalaze se primjeri futura II., dok futur I. novine bilježe:

(29) „...da će njezin odgovor **raspršiti** nespozumljenje...“ (Obzor, 207: 1)

(30) „Prekosutra **započet** će konačno s tolikom nervozom...“ (Obzor, 50: 1)

(31) „...**obdržavati** će se na dvoru...“ (Obzor, 30: 1)

Obje norme propisuju isto pravilo za pisanje futura I.: rastavljeno pisanje i izostavljanje *-i* u infinitivu ako ispred njega stoji prezent pomoćnog glagola *htjeti*. Sva su tri primjera (29 – 31) napisana rastavljeno. U primjeru 30 izostavljeno je *-i* iz infinitiva, kako i treba biti, dok u primjeru 31 nije što je usuprot objema normama. Izostavljanje završnoga *-i* u infinitivu i na drugim se mjestima u novinama ne provodi dosljedno.

Rezultati ovoga istraživanja pokazuju da je morfologija na stanicama *Obzora* bila neujednačena pa su zabilježena obilježja obiju filoloških škola.

5.3. Sintaksa padeža – prijedlozi *protiv* i *prema*

Sintaksa padeža zagrebačke filološke škole i ona Tomislava Maretića razlikovala se po vezanju prijedloga *protiv* i *prema* uz različite padeže. Maretić u *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* prijedlog *protiv* slaže s genitivom:

„Prijedlog *protiv* ili *protivu* uzima se u značenju neprijateljskom: na pr. kad ga onde opkole sve vojske turske, koje su oko Vidina *protiv Rusa* stajale., tako se počne buna *protiv Turaka*...“ (Maretić, 1899: 542)

a *prema* obično s lokativom:

„Prijedlog *prema* s lokativom znači isto što i s genitivom (v. §. 535a), ali je s lokativom običniji. Mjesno značenje imamo u primjerima kao: kad je care bio *prema crkvi*., sjeđahu *prema grobu*., onde se ustavi *prema vojsci austrijskoj*. Poređenje ili podudaranje imamo u

primjerima kao: a jadan ti *prema njemu Marko.*, arnautski je narod i *prema srpskome mali...*“ (Maretić, 1899: 575)

No prijedlog *prema* može se slagati i s genitivom (što je rjeđe i neobičnije):

„Prijedlog *prema* (koji gdješto glasi i *prama*, v. §. 44 ima svoje pravo značenje u primjerima kao: na Dunavu *prema Beograda*, *prema njega* dođoše svatovi., kad bude *prema turskoga* š[. U prenesenom je značenju na pr. a Vide je krasan prijatelju *prema tebe*. *Prema doma tvoga*, kad je *prema mene* tako nepravedan. Prijedlog ovaj može značiti i poređenje; na pr. ovo se može reći i za Bošnjake *prema Osmanlija.*, koji su ovako mislili i govorili o talijanskom, francuskom i o njemačkom jeziku *prema latinskoga.*“ (Maretić, 1899: 535)

Zagrebačka filološka škole prijedloge *protiv* (*proti*) i *prema* (*prama*) smatra dativnim prijedlozima. O tome Veber piše u potpoglavlju *O predlozih s dativom* (Veber, 1876: 130) :

„3. Proti znači:

- a) Da se čin pomiče ili kreće proti nječemu, ali uvijek u neprijateljskom smislu: n. p. *Eugen krenu proti Turkom. To je proti mojoj zapoviedi.*
- b) Da što biva, a nesudara se s drugim čim, već mu se protivi; n. p. *Da toga radi nesagrieši suprot zakonu. Maž.*“ (Veber, 1876: 131)

„2. Prama (*prema*) znači, da je što uprav na drugoj strani od čega, i služi:

- a) U navedenom značenju; n. p. *Prama Pešti leži Budim.*
- b) Prispodabljavući što s nječim drugim, što ima ista ili slabija svojstva; n. p. *Sekula bijaše junak prama Sibirjanin-Janku (...)*
- c) Mjerilo, po kojem se prave slične stvari; n. p. *To se malo izreže prema ostalim velikim slovom. Vuk.*“ (Veber, 1876: 130)

Prijedlozi *protiv* i *prema* (*prama*) na *Obzorovim* stranicama bilježe na sljedeći način:

- (32) „...vlada **protiv opstrukcije** Rusina.“ (Obzor, 1: 2)
- (33) „On bi sam **protiv toga** najodlučnije prosvjedovao...“ (Obzor, 32: 1)
- (34) „Dosier **protiv Srbije**“ (Obzor, 207: 1)
- (35) „**Prema istoku**, kod Rogatice, imade ogromnih prosipa, a **prema sjeveru** se polagano spušta...“ (Obzor, 308: 3)
- (36) „...**prema dopisu** c. i kr. vrhovnog zapovjedništva vojske...“ (Obzor, 207: 2)

(37) „...**prema odredbi** gospodina c. kr. austrijskog ministra...“ (Obzor, 341: 2)

Iz primjera je vidljivo da *Obzor* slijedi normu, odnosno prijedloge *protiv* i *prema* bilježi prema Martićevim pravilima u *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*.

6. PRAVOPISNA NORMA NA *OBZOROVIM* STRANICAMA 1914. GODINE

Istraživanje o pravopisnoj normi na *Obzorovim* stranicama iz 1914. godine provodi se na istih dvadeset i pet brojeva jutarnjeg izdanja tih dnevnih novina. Istraživanjem su obuhvaćena ona pravopisna pitanja koja su se na stranicama *Obzora* većim dijelom potvrdila kao odmak od pravopisne norme dane u četvrtom izdanju *Hrvatskoga pravopisa* Ivana Broza, a koje je priredio Dragutin Boranić.

6.1. Slovna rješenja: *lj, nj* i *dž*

O slovnim rješenjima Broz piše na početnim stranicama *Hrvatskog pravopisa* gdje se odlučuje za umjereno fonološki pravopis:

„Glasovi u riječima hrvatskim i u riječima koje se govore za hrvatske, pišu se u glavnome onako, kako ih uho čuje da se izgovaraju.“ (Broz, 1906: 3)

Broz navodi sljedeća slova:

„A a, B b, C c, Č č, Ć ć, D d, Dž dž, Đ đ, E e, F f, G g, H h, I i, J j, K k, L l, Lj lj, M m, N n, Nj nj, O o, P p, R r, S s, Š š, T t, U u, V v, Z z, Ž ž“²² (Broz, 1906: 3)

Tri slova posebno su istaknuta i pisana „združeno“, tj. dva slova sastavljena su u jedno i „nemaju osobita slova“: *lj, nj, dž* (Broz, 1906: 3).

Na *Obzorovim* stranicama ta tri dvoslova tako se i bilježe:

„brodovlje“ (Obzor, 302: 1), „Poljaci“ (Obzor, 90: 1), „zaključak“ (Obzor, 341: 5), „izvanjske“ (Obzor, 1: 1), „njegova“ (Obzor, 32: 1), „Njemačku“ (Obzor, 341: 1), „džonovi“ (Obzor, 362:4), „svjedodžbe“, (Obzor, 118: 4), „Dževidbeg“ (Obzor, 89: 1).

²² Navodim samo latinično bilježenje glasova jer je *Obzor* pisan latiničnim pismom.

6.1.1. Bilježenje odraza jata

Broz o odrazu jata piše u potpoglavlju koje naziva *I. ije/je*. Razlikuje tri govora: ekavski (istočni), ikavski (zapadni) i ijekavski (južni) (Broz, 1906: 4).

Tri su osnovna Brozova pravila o pisanju odraza jata. Prvo je da kada se u ekavskom govoru u nekoj riječi bilježi *dugo ē*, a u ikavskom govoru u toj riječi bilježi se *dugo ī*, onda se u ijekavskom govoru bilježi u toj riječi *ije* ili *dugo je*, dakle: *mléko, mlíko, mlijèko* i *déva, díva, djéva*. Drugo pravilo kaže da kada se u istoj riječi u ekavskom govoru piše *kratko e*, u ikavskom *kratko i*, onda se u ijekavskom govoru piše *kratko je*, dakle: *město, mǐsto, mjěsto*. Treće je pravilo da kada je u istoj riječi u ekavskom govoru *e*, u ikavskom *i* pred samoglasnikom *o* ili pred suglasnikom *j*, onda se u ijekavskom bilježi *i*, dakle: *cěo, cǐo, cjěo* i *grějati, grǐjati, gjějati* (Broz, 1906: 4 – 7).

U *Obzoru* se primjenjuju navedena pravila za pisanje odraza jata što se vidi u primjerima:

(38) „...Njemačka mora mora svuda Austriju **slijediti**.“ (Obzor, 341: 1)

(39) „...od kažnjivih **djela**.“ (Obzor, 213: 2)

(40) „...hrvatski se **umjetnici**...“ (Obzor, 1: 1).

No zabilježeni su i primjeri koji nisu pisani propisanom pravopisnom normom:

(41) „...sada za **vrieme** moratorija.“ (Obzor, 248: 4)

(42) „Ne **diete** moje...“ (Obzor, 291: 4)

(43) „Što se tiče duge tačke **predloga**...“ (Obzor, 50: 1)

Primjeri 41 – 43 ostatak su norme zagrebačke filološke škole koja je odraz jata bilježila u dugim slogovima kao *ie*, a u kratkim kao *je*: *děte – diete, děteta – d'jeteta* (Veber 1876: 6). Primjer 43 nije zabilježen kao pravilan ni u Boranićevu *Hrvatskom pravopisu* ni u Veberovoj *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta*. Napisan je ekavskim govorom, a pravilno bi bilo pisati ga ijekavskim (*prijedlog*).

Zaključno o pisanju odraza jata može se reći da se u *Obzoru* pisalo većinom pravilno, prema propisanoj Brozovoj normi. Manjim su brojem zabilježeni primjeri starije norme zagrebačke filološke škole (posebno na posljednjim stranicama svakoga broja gdje se pišu oglasni), a ekavski je odraz jata u pojedinačnim primjerima izvan normativnih okvira obiju škola.

6.1.2. Samoglasni /r/

Broz u *Hrvatskom pravopisu* navodi pet samoglasnika: *a, e, i, o, u*, no u nekim prilikama i suglasnik /r/ postaje samoglasnik, i to kad se nađe između dvaju suglasnika (*krv, crkva*), na početku riječi pred suglasnicima, osim suglasnika *j* (*rvanje, rt*), na svršetku riječi iza suglasnika (*utr, satr*) i kad *r* stoji pred samoglasnikom ili iza njega te se tada između *r* i samoglasnika može umetnuti znak ' (*navr'o, satr'o*) (Broz, 1906: 7).

Zagrebačka filološka škola drugačije je bilježila samoglasni /r/. On nije bilo samostalan glas, nego se uz njega (točnije ispred *r*) pisao i popratni glas, tzv. *muklo è* (*pèrst, vèrt*) koji se napušta trećim izdanjem Veberove *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (Veber, 1876: 5 – 6).

Na *Obzorovim* stranicama samoglasni se /r/ bilježio dakle bez popratnog *muklog è* što se vidi iz primjera:

- (44) „...bila je **krvava** godina.“ (Obzor, 1:1)
- (45) „...koje će **srpsku** i bugarska vlada predložiti.“ (Obzor, 151: 1)
- (46) „... i za nevino prolivenu **krv**...“ (Obzor, 207: 3)

Primjer samoglasnog /r/ iza ili ispred samoglasnika gdje se može umetnuti znak ' na *Obzorovim* stranicama nije zabilježen.

6.1.3. Dvoslovi *dj* i *gj*

Umjesto dvoslova *dj* i *gj* Broz u *Hrvatskom pravopisu* bilježi Daničićovo *Đ, đ*. Piše se svuda gdje se u govoru i čuje, primjerice *đak, đipati, glodem, među*. Bilježi ga i u tuđicama i vlastitim imenima: *anđeo, evanđelje, Đuro*. Navodi da neki još uvijek umjesto slova *Đ, đ* bilježe bilježe dvoslove *dj* i *gj* (*ladja, lagja*), no ne ocjenjuje to niti kao nepravilno niti pravilno. Dvoslov *dj* Broz bilježi pravilnim u riječima „gdje se u književnom (ijekavskom) govoru razabiraju odijelito oba glasa *d* i *j*...“, primjerice: *djeteta, negdje, nadjačati, adjektiv* (Brz, 1906: 17 – 18).

Obzor ne poznaje grafem *Đ, đ* nego na njegovu mjestu piše dvoglase *dj* i *gj*. Na primjer:

- (47) „...obračun **izmedju** otomanske vlasti i južnoslavenskog pučanstva preuzela je godina 1913...“ (Obzor, broj 1: 1)

- (48) „...to je ljubavnik neke **gradjanske** žene...“ (Obzor, 32: 1)
- (49) „...**medjutim** Vaszonyievo umnjićenje može biti ispravno.“ (Obzor, 151: 1)
- (50) „...izmedju **Magjara** i Rumunja postigne sporazum.“ (Obzor, 30: 1)
- (51) „Vojna zapovijed kralja **Gjure**“ (Obzor, 234: 3)
- (52) „Gospodarstveni ured općine **gjugjovačke**“ (Obzor, 362: 4)

Ovakvo bilježenje glasa *đ* ostatak je norme zagrebačke filološke škole koja taj glas nije poznavala već je bilježila dvoslove *dj* i *gj*, i to dvoslov *gj* u tuđicama i vlastitim imenima, a u ostalim slučajevima dvoslov *dj*:

„2. *dj* i *gj* jednako se izgovaraju, ali *gj* se piše samo u tuđih riečih, gdje je izvorno *g*; n. p. (*Georgius*), *Magjar* (*Magyar*).“ (Veber 1876: 21)

Istraživanje je pokazalo da se na *Obzorovim* stranicama ne poštuje u potpunosti grafija *Hrvatskog pravopisa* Ivana Broza. Dvostruko je bilježenje pojedinih glasova (*ije/je* koji se bilježe katkad prema normi zagrebačke škole, a katkad prema normi hrvatskih vukovaca) te ne postoji bilježenje *Đ, đ* već se biježi *dj/gj*.

6.2. Veliko početno slovo

O pisanju velikog početnog slova piše se u *Hrvatskom pravopisu* Ivana Broza u poglavlju *Kad se pišu riječi s velikim slovom početnim*. Velikim se slovom pišu riječi u cjelini na početku članka i naslovu, poslije točke, poslije dvotočke u upravnom govoru, poslije upitnika, poslije uskličnika i vlastita imena (Broz, 1906: 35 – 41). U radu je istraženo pisanje velikog početnog slova u vlastitim imenima i pridjeva nastalih od vlastitih imena.

6.2.1. Vlastita imena

Velikim se početnim slovom, prema Brozu, piše „svako vlastito ime“ (*Hrvat, Hercegovac, Bunjevka, Zagorče, selo Stubica, grad Zagreb, zemlja Italija, kraljevina Srbija, istočna Europa, rijeka Sava, planina Velebit, ostvo Krk, ulica Ilica, društvo Kolo, brod Galeb, selo Visoko...*) i „lična vlastita imena“ (*Petar Prerdović, Đuro Daničić, Ivan Mažuranić, Branko Radičević*). Velikim se početnim slovom pišu još i imena zvijezda (*Jupiter, Veliki Medvjed*),

imenica *Bog* (i imenice koje se odnose na Boga, primjerice *Spasitelj*, *Otac*, *Sin...*) koja je u hrvatskom jeziku osobno vlastito ime te imena za svetkovine (*Blagovijest*, *Božić*) (Broz, 1906: 35).

Veber u *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta* također navodi da se velikim početnim slovom piše:

„2. Imena vlastita ljudih, gradovah, riekah, gorah, zemaljah itd.; n. p. *Antun*, *Rieka*, *Sava*. *Plješivica*, *Hrvatska*.“ (Veber, 1876: 21)

O pisanju velikog početnog slova u složenim vlastitim imenima Broz navodi više pravila. Velikim se početnim slovom piše vlastito ime sastavljeno od dviju imenica, odnosno dvaju vlastitih imena od kojih se samo drugo sklanja (*Kačić-Miošić*, *Hodži-Osman*). Složeno vlastito ime od kojih je druga imenica opća piše se tako da se prva riječ samo napiše velikim početnim slovom, a druga malim (*Čengić-aga*, *Vališ-selo*). U oba slučaja piše se znak - (spojnica) između dviju imenica. Vlastito ime složeno od dviju imenica od koji se obje sklanjaju pišu se velikim slovom bez spojnice (*Marija Bistrica*, *Ivan Zelina*). Ako je vlastito ime složeno od pridjeva i imenice, velikim se početnim slovom pišu imena:

- a) kada se pridjev ne sklanja i piše zajedno s imenicom (*Slankamen*, *Šarengrad*),
- b) kada je opća imenica u prenesenom značenju uz pridjev i oba se dijela imena sklanjaju (*Grubišno polje*, *Velika Gorica*)
- c) kada je imenica vlastito ime i oba se dijela imena sklanjaju (*Sveta Nedjelja*, *Sveta Jelena*).

Ako je vlastito ime složeno od prijedloga i imenice, velikim se slovom piše ime koje je spojeno s prijedlogom (*Pothum*, *Podvrh*) i razdvojeno od prijedloga (*Pod Susjedom* (mjesto *pod Susjedom*), *Pod Cerovcem* (mjesto *pod Cerovcem*)). Doda li se vlastitom imenu pridjevna riječ, onda se i ona piše velikim početnim slovom (*Aleksandar Nevski*, *Franjo Josip Prvi*) (Broz, 1906: 37 – 40).

Veber ne opisuje detaljno pisanje velikog početnog slova u složenim imenima:

„1. Ako se rečena imena vlastita izriču pridavnikom i samostavnikom²³ obćenitim, onda neki pisci pišu ili obje rieči velikim ili malim slovom ili samo pridavnik velikim slovom; n. p. *Crno More* ili *crno more*, ili *Crno more*.“ (Veber, 1876: 21 – 22).

²³ Veber naziva pridjev *pridavnik*, a imenicu *samostavnik*.

U *Obzoru* se veliko početno slovo u vlastitim imenima piše na sljedeći način:

- (53) „Ministar predsjednik **Pašić** odvezao se se sa ministrom gradjevina **Jovanom Jovanovićem** u **Kragujevac**.“ (Obzor, 123: 1)
- (54) „**Preradoviće**va ul. 20“ (Obzor, 32: 6)
- (55) „Odnosi sa **Crnom Gorom**“ (Obzor, 118: 1)
- (56) „**Tripleentente** i **trojni savez**“ (Obzor, 118: 1)
- (57) „Kedive **Abbas-paša** izjavio je...“ (Obzor, 308: 1)
- (58) „Ovdje se prenose glasine, da će **Essad paša** otići u **Carigrad**...“ (Obzor, 59: 1)
- (59) „... i da znadu ginuti kao na **Bijeloj Gori**.“ (Obzor, 248: 1)
- (60) „Što se **Ugarske** tiče, razvit će se za sigurno zanimljiva i živahna debata o pregovorima grofa **Tisze** s **Rumunjima**, a onda i o odnošajima **monarkije** prema **Rumunjskoj**, koji su se bez sumnje pomutiti.“ (Obzor, 90: 1)
- (61) „Stara citadela na desnoj obali **Visle** leži baš naprotiv ušća **Narev-Bug**, dok neposrednom zaštitom obiju mostova služi jedna utvrda, koja je izgrađena na poluotočiću, što ga čine rijeke **Narev**, **Bug** i **Visla** i koja leži kraj **Novog Dvora**.“ (Obzor, 302: 1)
- (62) „Sve se njemačko novinarstvo bavi sa tursko-rusko konfliktom u **Crnom moru**.“ (Obzor, 302: 1)

Iz navedenih se primjera (53 – 62) vidi da pisanje velikog početnog slova nije u skladu s normom. Primjeri koji su napisani prema navedenim Brozovim pravilima za pisanje velikog početnog slova u vlastitim imenima su *Pašić*, *Jovanom Jovanovićem*, *Kragujevac*, *Preradoviće*va ul., *Crnom Gorom*, *Tripleentente*, *Abbas-paša*, *Carigrad*, *Ugarske*, *grofa Tisze*, *Rumunjima*, *Rumunjskoj*, *Narev*, *Bug*, *Visla*, *Novog Dvora* i *Crnom moru*. Primjeri koji nisu napisani u skladu s tom normom su: *trojni savez*, *Essad paša*, *Bijeloj Gori*, *monarkija*. Primjer *trojni savez* naziv je saveza, spoj pridjeva i imenice koja je opća imenica u pravom značenju, stoga bi se prva riječ u tim imenu trebala pisati velikim početnim slovom (Broz, 1906: 38 – 39) . Tako je potrebno pisati i primjer *Bijela Gora* jer je *Bijela* naziv gore. Vlastito ime *Essad paša* složeno je vlastito ime od dviju imenica od kojih je druga opća imenica. Takva se složena imena trebaju pisati sa spojnicom (Broz, 1906: 37), što se na *Obzorovim* stranicama ne provodi dosljedno. Na takav zaključak upućuju primjeri (*Abbas-paša*) koji se bilježe i u skladu s normom. Primjer *monarkija* skraćeni je naziv za Austro-Ugarsku Monarhiju i potrebno ga je pisati velikim početnim slovom (Broz: 1906: 35).

6.2.2. Pridjevi nastali od vlastitih imena

Uz svaki opis o pisanju velikoga početnog slova u vlastitim imenicama Broz piše i o pridjevima nastalim od tih imenica. Navodi da se pridjevi nastali od vlastitih imena pišu malim slovom (*hrvatski jezik, zagrebačke škole*), dok se pridjevi nastali od osobnih vlastitih imena pišu velikim početnim slovom (*Petrova kuća, pjesme Mažuranićeve*). No ako ti pridjevi završavaju na *-ski*, pišu se malim slovom (*homerski smijeh, salomunski sud*). Velikim se početnim slovom pišu i pridjevi nastali od imenice *Bog* i imenica koje se odnose na Boga (*Božja milost, Gospodnja kazna*) i pridjevi nastali od imena zvijezda (*Jupiterovi mjeseci*). Svi pridjevi nastali od složenih vlastitih imena pišu se malim slovom osim pridjeva nastalih od osobnog složenog imena (*Kačić-Miošićeve pjesme, Čengić-agin konj*) (Broz, 1906: 35 – 40).

Za razliku od Broza Veber ne propisuje pisanje pridjeva nastalih od imenica. O pisanju pridjeva nastalih od imenicama Veber propisuje i dvostrukosti:

„2. Ako se od vlastitoga imena načini pridavnik, onda se ovaj piše ili malim ili velikim slovom; osim ako se pridavnik načini od vlastitoga imena ljudi, onda se ovaj mora pisati velikim slovom; n. p. plitvička jezera, ili Plitvička jezera; zagrebački vinogradi, ili Zagrebački vinogradi; – nu samo Antunov klobuk.“ (Veber, 1876: 22)

Na *Obzorovim* se stranicama pridjevi nastali od vlastitih imena ne bilježe u potpunosti u skladu s Brozovom normom:

(63) „Srbija se za vrijeme **balkanske krize** ponovno mogla uvjeriti...“ (Obzor, 118: 1)

(64) „Poslije podne obdržavala je **župa Štrosmajerova** natjecanja...“ (Obzor, 151: 1)

(65) „...**Njemačke čete** koje prolaze iz Ostendea uz obalu...“ (Obzor, 291: 3)

Iako je većina primjera napisana prema Brozovoj normi (primjeri 63 i 64), bilježe se i oni usuprot normi (primjer 65 *Njemačke* prema *Hrvatskom pravopisu* trebalo bi pisati malim slovom) (Broz, 1906: 35). No ako se uzme u obzir Veberova pravopisna norma koja dopušta dvostrukosti, onda su ti primjeri valjani prema normi zagrebačke filološke škole.

Istraživanje o pisanju velikog početnog slova u *Obzoru* pokazalo je da se pravila o pisanju velikog početnog slova u imenima i pridjevima od imena ne provodi dosljedno. Kako Veber u pisanju velikog i malog slova propisuje dvostrukosti, može se zaključiti da se na *Obzorovim* stranicama još uvijek piše i prema normi zagrebačke filološke škole.

6.3. Pisanje tuđica

O pisanju tuđica u *Hrvatskom pravopisu* piše se u poglavlju *Kako se pišu tuđice* (Broz, 1906: 50 – 52). Broz kaže da postoje dvije vrste tuđica:

„1. tuđe riječi, koje su u staro doba ušle u hrvatski jezik i tako mu se priljubile, da se više i ne osjećaju kao tuđe; takve su na pr. *kum, post, buna, vitez, kralj, kula, čoha...*,

2. tuđe riječi, koje ponajviše u novije vrijeme ulaze u hrvatski jezik (...)“ (Broz, 1906: 50 – 51)

Ove druge pak dijeli na one koje „posve zadržavaju svoj oblik, što ga imaju u jeziku iz kojega su uzete“ (*niveau, budget, Boccacio, Chicago*), dakle, pišu se izvorno, i na one koje „donekle mijenjaju svoj oblik (pravopis i završetke) prema hrvatskom jeziku“ (*praedicatum: predikat, Aeschines: Eshil, Gallia: Galija*). Riječ je, zapravo, o normiranju pisanja općih i vlastitih imenica iz klasičnih jezika (grčkoga i latinskoga jezika) (Broz, 1906: 51 – 52).

U skupinu tuđih vlastitih imena koja se pišu izvorno prema jeziku iz kojega potječu Broz navodi niz stranih naziva gradova (*Stuttgart, Vyšehrad*) i prezimena (*Cromwell, Shakespeare*). Posebno je pozornost posvetio ruskim, slovenskim i bugarskim prezimenima kod kojih završno *č* u hrvatskom prelazi u *ć* (*Gregorčič: Gregorčić*), slavenskim prezimenima na *-ski* koji se sklanjaju kao određeni pridjevi (*Dostojevski, Dostojevskoga* itd.) i talijanskim i mađarskim prezimenima na *-i (-y)* čiji genitiv jednine u hrvatskom jeziku ima nastavak *-ija* pa se prema tome i dalje sklanja (*Appendini, Appendinija, Szapáry, Szapáryja*) (Broz, 1906: 51 – 52).

Veber u *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta* o tuđicama piše u poglavlju *Vlastita imena tuđih narodah* gdje kaže da se sva „tuđa vlastita imena diele na dvoje: staroklasička i na nova; ona opet na grčka i latinska“ (Veber, 1906: 22). O grčkim i latinskim vlastitim imenima daje točne upute kako se pišu u hrvatskom jeziku. Na primjer:

„2. imena na *us* izbacuju taj nastavak, a na *ius* pretvaraju *us* u *j*, pa idu po prvoj deklinaciji. Ako odbacivši rečene nastavke, ostaje jednoslovnica rieč, doda joj se *o* po I. našoj deklinaciji; n. p. *Augustus, August, a; Antonius, Antonij, a; Titus, Tito, a.*“ (Veber, 1876: 23)

„Novija tuđja vlastita imena“ opisuje u pet pravila:

- a) vlastita imena koja su se „udomaćila“ u hrvatski jezik zadržavaju „domaći oblik“, tj. ne pišu se izvorno (*Rim, Beč, Carigrad*)
- b) nominativ svih tuđih vlastitih imena ostaje nepromijenjen, pišu se izvorno
- c) ženska vlastita imena na *a* ostaju i u hrvatskom jeziku ženska te se dekliniraju po Veberovoj II. deklinaciji (*Moskva, Moskve, Moskvi, Varszava, Varszave, Varszavi*)
- d) vlastita imena koja u nominativu završavaju na suglasnik u hrvatskom jeziku muškoga su spola te se dekliniraju po I. deklinaciji (*Schiller, Schiller, a, u, Pariz, Paris, a, u*)
- e) sva tuđa vlastita imena koja završavaju na samoglasnik (osim na *a*) muškoga su spola i dekliniraju se po I. deklinaciji; neslavenska prezimena izbacuju sve glasove do suglasnika te se onda dekliniraju (*Dobrovsky, Dobrovskoga, Dobrovskomu, Marseille, eill-e, eill-u*)
- f) „višebrojnici tuđji“ ostaju i u hrvatskom jeziku takvi (*Karpaty, Karpati, Karpatah, Kartpatom*) (Veber, 1876: 23 – 24).

Broz i Veber u svojim priručnicima gotovo isto propisuju pisanje tuđih vlastitih imena i prezimena, tj. propisuju izvorno pisanje tuđih vlastitih imena. Razlika između jedne i druge pravopisne norme razvidna je jedino u dekliniranju tih tuđica (različiti nastavci u padežima).

Iz primjera iz *Obzora* razvidno je da su se strana vlastita imena gradova pisala izvorno, kako i nalaže Brozov *Hrvatski pravopis*, i fonetski:

- (66) „U ponedjeljak dne 1. lipnja bit će u **Pittsburgu** velika hrvatska zabava...“ (Obzor, 147: 2)
- (67) „Borbe oko **Ypresa**“ (Obzor, 341: 1)
- (68) „**Budimpešta**, 26. lipnja. (Br. „O.“)“ (Obzor, 175: 1)
- (69) „Nijemci utvrđuju **Bruselj**“ (Obzor, 302: 1)

Primjeri 66, 67 i 68 pravilno su napisani; primjeri *Pittsburgu*, *Ypresa* napisani su izvorno, a *Budimpešta* prilagođeno jer pripada tuđicama koje su se „udomaćile“ u hrvatski jezik, baš kao i Prag, Beč itd. Ti su primjeri u *Obzoru* pravilno i deklinirani (Broz, 1906: 51). Primjer *Bruselj* (primjer 69) napisan je fonetski, što prema Brozu, a ni Veberu nije u skladu s normom. U tom bi primjeru trebalo biti izvorno pisanje imena grada, dakle, *Bruxelles*.

Prezimena su pisana izvorno, onako kako je i pravopisno propisano u Brozovu *Hrvatskom pravopisu*:

- (70) „Pregovori između državnog tajnika **Jagowa** i francuskog poklisara Julesa **Cambona**“ (Obzor, 341: 1)
- (71) „Braća Karamazovi, roman od Fjodora **Dostojevskog**...“ (Obzor, 151: 2)
- (72) „...učinjen je imenovanjem grofa **Andrassy-a** ministrom...“ (Obzor, 175: 1)
- (73) „...objelodanjuje članak Gabriela d’ **Anunzia**...“ (Obzor, 274: 3)

Prezimana iz primjera 70 napisana su u skladu s normom. Primjer 71 dekliniranoga prezimena *Dostojevski* također je u skladu s pravopisnom normom.²⁴ Primjeri 72 i 73 (*Andrassy-a* i *Anunzia*) nepravilno su napisani, odnosno deklinirani. Pravilno bi bilo napisati *Andrassyja* i *Anunzija* jer je riječ o mađarskom, odnosno talijanskom prezimenu o čemu Broz donosi posebno pravilo: talijanska i mađarska prezimena na *-i* i *-y* imaju nastavak *-ija* u genitivu jednine (Broz, 1906: 52).

Na kraju istraživanja o pisanju tuđih vlastitih imena, točnije stranih vlastitih imena gradova i prezimena, može se zaključiti da su se ta imena pisala izvorno (kako je propisano pravopisima) i fonetski (što nije pravilno). Primjeri usuprot normi najčešći su u pisanju tuđica u kosim padežima.

²⁴ Broz u *Hrvatskom pravopisu* nalaže dekliniranje slavenskog prezimena *Dostojevski* kao određenog pridjeva (Broz, 1906: 51).

7. ZAKLJUČAK

Život Hrvata u hrvatskim zemljama krajem 19. i početkom 20. stoljeća bio je određen političkim prilikama. Toj je situaciji bio podređen i hrvatski jezik. Iako je 1868. godine *Hrvatsko-ugarskom nagodbom*, kojom su odijeljeni posebni i zajednički poslovi između dviju država, bio proglašen službenim, na daljnji je razvoj i položaj hrvatskoga jezika utjecao snažan apsolutizam i centralistička politika Austro-Ugarske Monarhije, mađarski službenici u Hrvatskoj te pojava i pobjeda nove filološke škole kojoj je cilj bio stapanje hrvatskoga i srpskoga jezika u jedan standardni jezik. Ta se škola naziva po jezikoslovcu osnivaču, Vuku Stefanoviću Karadžiću, hrvatskim vukovcima i bila je oporba hrvatskoj jezičnoj tradiciji zagrebačke filološke škole.

Temelj jezične i pravopisne norme nakon pobjede hrvatskih vukovaca bila je *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tomislava Maretića i *Hrvatski pravopis* Ivana Broza. No velika razlika bila je između onoga što je propisivala navedena norma i same jezične prakse koja se provodila u dnevnim novinama. Rečeno potvrđuje i provedeno istraživanje jezične i pravopisne norme na stranicama dnevnih novina *Obzor* iz 1914. godine. Istraživanje je pokazalo da, iako je bila propisana norma hrvatskih vukovaca, hrvatsku jezičnu tradiciju zagrebačke filološke škole i starih pisaca bilo je teško u potpunosti izbaciti iz prakse. Neki su novi normativni jezični i pravopisni pomaci ipak zaživjeli na stranicama *Obzora*, no ne u potpunosti što dokazuju dvostrukosti u pisanju gotovo svih navedenih razina u radu (i jezičnih i pravopisnih). Jezična norma u *Obzoru* djelomično je prihvatila bilježenje glasovnih promjena fonološke alternacije (i dalje su postojali u novinama primjeri starije norme koji te promjene ne bilježe u pismu), pisanje navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi, a u potpunosti prihvatila nepostojanje futura II. u jeziku i Maretićevu sintaksu padeža. Brozova pravopisna rješenja koja su prihvaćena u novinama odnose se na slova rješenja za dvoslove *lj, nj* i *dž*. Djelomično je u novinama prihvaćeno i bilježenje odraza jata (*ije/je*), a pravilo o pisanju *Đ, đ* još uvijek nije bilo primjenjivano (pisali se dvoglasni *dj* i *gj*). U pisanju velikoga početnog slova u vlastitim imenima i pridjevima nastalih od vlastitih imena nailazi se na dvostrukosti: piše se prema Brozovu pravilu, no i prema Veberu koji dopušta pisanje pridjeva nastalih od vlastitih imena i velikim i malim slovom. Tuđa vlastita imena pisala su se na novinskim stranicama prema pravilima pravopisne norme; i Broz i Veber zagovaraju izvorno

pisanje vlastitih imena i prezimena, no nailazilo se na nepravilno pisanje tih tuđica u kosim padežima.

Iz provedenog istraživanja na kraju se može zaključiti da se jezična i pravopisna norma hrvatskih vukovaca djelomično provodi na stranicama dnevnih novina *Obzor* iz 1914. godine. Istraživanjem se potvrdila teza Dalibora Brozovića da se jezični zaokret prema vukovskim normativnim rješenjima odigravao gotovo 25 godina – započet u devedesetim godinama 19. stoljeća protegnut će se na prvo desetljeće i pol 20. stoljeća (Brozović, 1985: 9 – 10).

8. LITERATURA

1. Babić, Stjepan, 1996.: *Znanstvena podloga hrvatskih vukovaca*, *Jezik*, god. 43., br. 5, str. 167. – 174., Zagreb
2. Bašić, Nataša, 1992.: *Sto godina Brozova pravopisa*, *Jezik*, god. 40, br. 2, str. 33 – 41, Zagreb
3. Bašić, Nataša, 2006.: *Vukovci i hrvatski jezični standard*, doktorska disertacija u rukopisu, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek
4. Boranić, Dragutin (pr.), 1906.: *Dra. Ivana Broza Hrvatski pravopis, Četvrto (nepromijenjeno) izdanje*, Trošak i naklada kr. hrv.-slav. dalm. zem. vlade, Zagreb
5. Broz, Ivan, 1893.: *Hrvatski pravopis*, Po određenju kr. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu. Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb
6. Brozović, Dalibor, 1985.: *Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (O jednom razvojnom zaokretu u hrvatskome književnom jeziku)*, *Jezik*, 33., br. 1, str. 1 – 15, Zagreb
7. Ham, Sanda, 2006.: *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
8. Heka, Ladislav, 2011.: *Osam stoljeća hrvatsko-ugarske državne zajednice*, Hrvatsko-mađarska kulturna udruga Andras Dugonics Szeged, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata Subotica, Hrvatsko akademsko društvo Subotica, Szeged-Subotica
9. Jonke, Ljudevit, 1971.: *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb
10. Malić, Dragica, 1992.: *Pravci razvoja hrvatskoga književnog jezika od ilirskog razdoblja (Pokušaj sinteze II)*, *Rasprave ZHJ*, sv. 18., str. 119 – 130, Zagreb
11. Maretić, Tomislav, 1899.: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), Zagreb
12. Maretić, Tomislav, 1889: *Historija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
13. Samardžija, Marko, 2004.: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, drugo, prošireno izdanje, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb

14. Samardžija, Marko (pr.), 2001.: *Jezikoslovne rasprave i članci. Franjo Iveković, Ivan Broz, Tomo Maretić, Vatroslav Rožić, Milan Rešetar. Antun Radić, Nikola Andrić, Dragutin Boranić*, Matica hrvatska, Zagreb
15. Smajić, Dubravka, 2006.: *Gramatike Mirka Divkovića*, doktorski rad u rukopisu, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek
16. Veber, Adolfo, 1876.: *Slovnica Hrvatska za srednja učilišta napisao Adolfo Veber kanonik zagrebački*, Kr. sveučilišna knjižnica, Zagreb
17. Vince, Zlatko, 1983.: *Norma u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća*, (drugi dio), *Jezik*, 30., br. 3., str. 80 – 85, Zagreb
18. Vince, Zlatko, 2002.: *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*, Nakadni zavod Matice Hrvatske, Zagreb

9. IZVORI

Obzor, br. 1, 30, 32, 50, 59, 89, 90, 118, 123, 147, 151, 175, 179, 207, 213, 234, 248, 274, 291, 302, 308, 341, 362, 1914. godina

POJEDINI BROJ 10 F. IZVAN ZAGREBA 12 F.

IZJAVLJIVANJE... PREDSTAVLJENJE... IZJAVLJIVANJE... PREDSTAVLJENJE...

SITUACIJA U ENGLJSKOJ

Ratni ministar Seely... Situacija u Engleskoj... Ministar Seely...

SRPSKE PRAKSE

Državni zavod... Srpske prakse... Državni zavod...

PITANJE LJOČENA

Državni zavod... Pitanje Ljočena... Državni zavod...

VIESTI IZ UGARSKE

Sjednica ministarstava... Vesti iz Ugarske... Sjednica ministarstava...

MEETING U BUKAREŠTU

Državni zavod... Meeting u Bukareštu... Državni zavod...

PRED PREDGOVORU

Državni zavod... Pred predgovor... Državni zavod...

Državni zavod... Situacija u Engleskoj... Ministar Seely...

Državni zavod... Srpske prakse... Državni zavod...

Državni zavod... Pitanje Ljočena... Državni zavod...

Sjednica ministarstava... Vesti iz Ugarske... Sjednica ministarstava...

Državni zavod... Meeting u Bukareštu... Državni zavod...

Državni zavod... Pred predgovor... Državni zavod...

Državni zavod... Situacija u Engleskoj... Ministar Seely...

Državni zavod... Srpske prakse... Državni zavod...

Državni zavod... Pitanje Ljočena... Državni zavod...

Sjednica ministarstava... Vesti iz Ugarske... Sjednica ministarstava...

Državni zavod... Meeting u Bukareštu... Državni zavod...

Državni zavod... Pred predgovor... Državni zavod...

NEPOZNATO DJELO BENKA KOTULJIĆA

Milo Mila... Nepoznato djelo Benka Kotuljića... Milo Mila...

OBJECI „REVOLUTELN“

Manifestacije... Objeci „Revoluteln“... Manifestacije...

STRANKI ZAJEMNIČKI RADNI

Stranki zajednički radni... Stranki zajednički radni... Stranki zajednički radni...

STALINO ZEMALSKO KAZALIŠTE I SARJEVU

Stalino zemaljsko kazalište... Stalino zemaljsko kazalište... Stalino zemaljsko kazalište...

IKAREV OTUČIC

Ikarev otučić... Ikarev otučić... Ikarev otučić...

FRANCKI ROMANCI

Francki romanci... Francki romanci... Francki romanci...

Slika 1. Primjer broja jutarnjeg izdanja novina Obzor, br. 89, str. 1

ZAGREB, 30. OŽUJKA

POLITIČKE BILJEŠKE

Pravaka skrajina u Zadru, koje...
Pravaka skrajina u Zadru, koje...
Pravaka skrajina u Zadru, koje...

DOMAĆI VIJESTI

Naši novi roman. U srijedu započinje...
Naši novi roman. U srijedu započinje...
Naši novi roman. U srijedu započinje...

GRADSKIE VIJESTI

U srijedu započinje...
U srijedu započinje...
U srijedu započinje...

POKRAJINSKE VIJESTI

Izbor načelnika u Varaždinu. U srijedu...
Izbor načelnika u Varaždinu. U srijedu...
Izbor načelnika u Varaždinu. U srijedu...

POPLAVE I NEVREME U HRVATSKIM

U južnijim dijelovima...
U južnijim dijelovima...
U južnijim dijelovima...

NJEKINDA 30. OŽUJKA

U Zagrebu...
U Zagrebu...
U Zagrebu...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

HRVATSKI SABOR

Pravna komisija...
Pravna komisija...
Pravna komisija...

Slika 2. Primjer prvog jutarnjeg izdanja novina 'Obzor', br. 89, str. 2

